

MİLLÎ İRADE VE MİLLÎ BİRLİK KAVRAMLARININ 1921 TARİHLİ TEŞKİLÂT-I ESASİYE KANUNU'NA GİDEN SÜREÇTEKİ TEZAHÜRLERİ^(*)

Prof. Dr. İrem KARAKOÇ^()**

*- Bir milletin muvaffakiyeti demek;
mutlaka kuvvâ-yı umûmiye-i milliyenin
bir istikamette tahassülüyle,
teşekkül etmesiyle mümkündür^(***) -*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan itibaren dile getirilen *millet egemenliği*, *halkın iradesi* ve *millî irade* kavramları, 23 Nisan 1920'de ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ile başlayan, 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla devam eden süreçte hukuk sistemini şekillendiren temel ilkeler olmuşlardır. Türk Hukuk Tarihi bakımından millî birlik ve millî iradeyi birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu temel esaslar Türklerin tarih sahnesine çıktıkları devirlerden beri mevcut olan fakat sürekli görünür, talep edilir veya ifade edilir olmayan çekirdek kavramlardır. Çeşitli devlet ve/veya hükümet rejimlerinin benimsendiği tarihî süreçlerde yönetim sisteminin bozulduğu; halkın yönetimden bir beklentisinin kalmayıp kendi kaderlerine terk edildiği; yöneticilerin halkın ne istediğini, yaşam koşullarını önemsemediği; insanların ahlaki değerlerden yoksunlaştığı dönemlerde halkın içinden çıkan temsilciler ve aydınlar milletin fertlerine kendi öz değerlerini hatırlatmış, idarenin düzeltilmesinde ne denli önemli bir yerleri olduğunu izah etmişlerdir.

Günümüzde toplumların tarihten beri sahip oldukları iradelerinin mecliste tezâhür etmediği ve millî iradenin mecliste alınan kararlara bütünüyle yansıtıl(a)madığını düşünen; başka bir deyişle bunu sağlayamadığı gerekçesiyle demokrasiyi eleştirenler de vardır. Bu açıdan Türk milletinin, millî iradeye dayalı olarak giriştiği kurtuluş hareketi kendine özgü ve çok değerli özellikler taşımaktadır. Bu çalışmaya, bilinçli bir liderin yönlendirmesiyle millî egemenlik ve tam bağımsızlık ilkeleri temelinde kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet idaresinin

^(*) DOI: 10.33432/ybuhukuk.1660599 - **Geliş Tarihi:** 18.03.2025 - **Kabul Tarihi:** 18.07.2025.

^(**) Dokuz Eylül Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, İzmir -Türkiye,
E-posta: irem.karakoc@deu.edu.tr; Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-1142-8689>.

^(***) **Atatürk, Mustafa Kemal** (1957) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Y. 6, S. 22, Aralık
<https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_22.pdf> s.e.t. 16.03.2025.

günümüzde bozulmaya yüz tutmuş demokrasi pratiğinin düzeltilmesinde örnek teşkil edebileceği düşüncesiyle başlanılmıştır. Makalede millî iradenin kendini ifade edecek bir mecra bulur bulmaz oraya doğru aktığı; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temerküz ederek ondan nasıl güç aldığı ve ona güç verdiği anlatılmıştır. Millî iradenin anayasada yer alış sürecinin başlangıcı 1921 Anayasası olmuştur. Üstelik tüm bu kurtuluş ve kuruluş süreci, on/yüzyıllar boyu sürmemiş, çok kısa bir zaman içinde başarıyla tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Millî İrade, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, İstanbul'un İşgali, "İntihab-ı Mebusan Kararnamesi".

THE MANIFESTATIONS OF THE CONCEPTS OF NATIONAL WILL AND NATIONAL UNITY IN TERMS OF THE EVENTS THAT PREPARED THE TURKISH CONSTITUTION OF 1921

ABSTRACT

The concepts of national sovereignty, the will of the people and national will, which have been expressed in the Ottoman Empire since the Tanzimat, have become the basic concepts and principles that have shaped the entire state and legal system since the opening of the first Turkish Grand National Assembly on April 23, 1920 and the establishment of the Republic of Türkiye on October 29, 1923. In terms of Turkish Legal History, it is not possible to consider national unity and national will separately from each other. These basic principles are core concepts that have existed since the times when Turks first appeared on the stage of history, but have not been constantly visible, demanded or expressed. In historical processes where various state and/or government regimes were adopted, the administrative system was disrupted; the people had no expectations from the administration and were left to their own fate; the administrators did not care about what the people wanted or their living conditions; and they were deprived of moral values, representatives and intellectuals who emerged from among the people reminded the individuals of the nation of their own values and explained how important their place was in correcting the administration. Today, there are those who think that the wills of societies that have existed since history have not been manifested in the parliament and that the national will has not been fully reflected in the decisions taken in the parliament; in other words, there are those who criticize democracy on the grounds that it has not been able to provide this. The liberation movement that the Turkish nation has embarked on based on the national will has its own unique and very valuable characteristics. This study was initiated with the idea that the Grand National Assembly of Türkiye and the Republic administration, which were eventually established under the guidance of a conscious leader and based on the principles of national sovereignty and complete independence, would also serve as an example in correcting the practice of democracy that is on the verge of deterioration today. This article explains that the national will flows towards a channel to express itself as soon as it finds one; that it concentrates in the Grand National Assembly of Türkiye and draws strength from it. The beginning of the process of the national will being included in the constitution was the 1921 Constitution. Moreover, this entire liberation and establishment process did not last for decades and was successfully completed in a very short time.

Keywords

National Will, Grand National Assembly of Türkiye, 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu (Constitution), Occupation of Istanbul, "Decree on Appointment of Parliament".

GİRİŞ

1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu¹ yapıldığı günlerde Türk milleti hâlihazırda Kurtuluş Savaşı'nı vermekteydi. Kurtuluş Savaşı, Türk ulusunda mevcut olan millî iradenin harekete geçirilmesi ve millî egemenliğin, asıl sahibi olan millete verilmesi amacına dayanmaktaydı. Bunun için devlet teşkilatının ana unsuru milletin iradesi, bağımsızlığı ve egemenliği olmuş; kuruluşa dair kararların tartışıldığı ve ortak iradeyle kanunların yapıldığı bir Millet Meclisi kurulmuştur. Millî egemenlik bir yönüyle dışa karşı, diğer yönüyle içeride halkın fikir ve kanaatlerine aykırı hareket eden Osmanlı hükümetine karşı Türk milletinin özgürlük ve bağımsızlığını ifade eden bir ilkedir. Egemenliğin kayıtsız şartsız millette oluşu, devletin rejiminin cumhuriyet olmasını zorunlu kılmaktadır. Ülkeyi baştanbaşa sarmış olan yıkıcı güçlere başarıyla karşı koyabilmek için Büyük Millet Meclisi, her şeyden önce süratle hareket etmek zorundadır. İçinde bulunulan işgal ve savaş şartları, kararların hemen alınması ve derhal uygulanmasını gerektirmektedir. Buna rağmen her aşamada meclis görüşmeleri yapılmış, farklı hayat şekli ve fikirleri olan mebuslar açıkça ve rahatça görüşlerini ortaya koymuş, gerektiğinde ciddi tartışmalar yaşanmış ve kararlar bu yöntemle alınmıştır. Üstelik idare bir kişide toplanmamış; yasama, yürütme ve yargı erklerini kendisinde toplayan bir mecliste temerküz etmiştir².

Öte yandan yeni Türk Devleti'nin yeni teşkilât yapısının yer aldığı bir anayasaya da ihtiyaç vardır. Bir yandan vatanın kurtarılması, uluslararası andlaşmalar yapılması, diğer taraftan yepyeni bir devlet sistemin kurulmasının 1919-1921 gibi kısa bir zaman aralığında gerçekleştirilmesi, Türk milletinin kurtuluş hareketine emsalsizlik vasfını kazandırmaktadır. Sürenin kısalığı, yüzyıllarca süren yenileşme sürecinde demokratikleşme adına fazla mesafe alınamamasına bakılarak rahatlıkla anlaşılabılır. Kanaatimizce başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere cumhuriyeti kuran kadroların tüm bu ağır işlerin altından kolayca kalk-

¹ 20.1.1337 (1921), Kanun no: 85; Düstur, T. 3, C. 1, s. 196 (Ceride-i Resmîye, 1-7 Şubat 1337; **Suna Kili/Gözübüyük, A. Şeref** (1985) Türk Anayasa Metinleri Senedi İttifaktan Günümüze, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 91 vd.

² **Ağaoğlu, Ahmed** (1927) Ankara Hukuk Mektebi İkinci Sınıf Hukuk-ı Esasiye (1-2) Notları (Osmanlı Türkçesi Metin), İstanbul, Kader Matbaası, s. 19.

masında, millî iradenin mecliste toplanması; başka bir deyişle halkın eski düzene dönmeyi asla istememesi etkilidir. Burada millî iradeden kasıt, milletin manevî şahsiyeti ve bütünlüğü ile halkın genel fikirleri ve kanaatleridir³. 1921 Anayasası'nın, kurucu niteliği ve millî iradeyi kendi manevî şahsiyetinde toplayan Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiş ilk anayasa olması bakımından Türk ve dünya hukuk tarihindeki önemi büyüktür. Türk Hukuk Tarihi'nde millî egemenlik, 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun 1'inci maddesinde ve 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun⁴ 3'üncü maddesinde ilke olarak yer almıştır. 1921 ve 1924 Anayasalarına göre, bölünmezlik niteliğiyle egemenliğin/hâkimiyetin kullanılmasında tek yetkili organ Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir⁵.

Çalışmamızın konusu olan 1921 Anayasası'nın kabulüne giden süreçte millî iradenin yeri ve önemini ortaya koyan açıklamalar yapılırken Türk Hukuk Tarihi'nde millet egemenliği, halkın iradesi ve millî irade kavramlarının, Tanzimat devrinden itibaren dile getirilmeye başlandığını ve halkın temsil edileceği bir millet meclisinin hayalinin kurulduğunu göz önünde tutmak gerekmektedir. Türklerin devlet geleneği, İslamiyet'in kabulünden çok öncesine dayandığı ve Türkler tarihte köklü devletler kurabilen bir millet olduğu için eski Türklerin egemenlik anlayışının⁶, gerek İslam hukukunun hâkim olduğu Osmanlı Devleti'nde, gerekse laik bir sisteme geçilmesi sürecinde etkisi olduğu düşünülmekte-

³ **Başgil, Ali Fuad** (2019) Esas Teşkilat Hukuku, Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri, (İstanbul 1960 Tarihli Basıdan Tıpkıbasım), İstanbul, Baha Matbaası, s. 214.

⁴ 20. 4. 1340, Kanun no: 491, Düstur, T. 3, C. 5, s. 576 (1019); **Kılı/Gözübüyük**, s. 111 vd.

⁵ 1961 ve 1982 Anayasalarında egemenliğin, Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanılacağı belirtilmiştir (1961 Anayasası, m. 4; 1982 Anayasası, m. 6).

⁶ Siyasî hâkimiyet-kut ilişkisi için bkz. **Arsal, Sadri Maksudi** (2014) Türk Tarihi ve Hukuk, Ankara, TTK Yayınları, s. 116 vd. **Ögel, Bahaeddin** (1982) Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar), Ankara, Başbakanlık Basımevi; **Danışmend, İsmail Hami** (2021) Garp Membalarına Göre Eski Türk Demokrasisi, 2. Baskı, İstanbul, Ötüken Yayınları, s. 1; **Batmaz, N. Yücel** (2018) "Türklerde Devlet Anlayışı", Türk İslam Tarihinde Yönetim Uygulamaları, (Ed. Murat Akçakaya), Ankara, Gazi Kitabevi, ss. 3-64; **Akılmaz, Gül** (1999) "Osmanlı Devleti'nde Egemenlik Kavramının Gelişimi", SÜHFD, C. 7, s. 1-2, ss. 129-159, s. 133; **Yurtseven, Yılmaz** (2007) "Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri", EÜHFD, C. 2, S. 1-2, ss. 337-400, s. 349.

dir. II. Meşrutiyet'in sosyal temeli olan Jön Türk hareketi ise gücünü, II. Abdülhamid'in Şubat 1878'de parlamentoyu dağıtmasından 1908'e kadarki sürede devletin büyük toprak kayıplarına uğramasından dolayı güçlenen Türk milliyetçiliğinden almış, Cumhuriyeti kuran kadrolar ancak 1913'ten sonra ortaya çıkabilmiştir⁷. Bu çalışmada amaç Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşuna doğru, halkın zihniyetinde meydana gelen gelişmeler ve son kısımda da Cumhuriyet'in ilk anayasası olan 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda millî iradenin yerini değerlendirmektir.

I. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN KURULMA SÜRECİNDE MİLLÎ İRADE

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açılış sürecini Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu ve İtilaf devletleri arasında imzalanan Mondros Ateşkes Andlaşması ile başlatmak gerekir. Çünkü bu andlaşmanın sonucunda Türk Milleti'nin iradesini etkili biçimde ortaya koymaya başladığını gören itilaf devletlerinin tedirginlikleri giderek artmıştır. İstanbul'un işgali ile başlayan süreç, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtılması ve mebuslardan bazılarının tutuklanarak⁸ sürgüne gönderilmesiyle devam etmiştir⁹. Kaçıp kurtulabilenler¹⁰

⁷ **Yücekök, Ahmet N** (1983) *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi*, Ankara, AÜSBF Yayını, s. 83; **Okandan, Recai G** (1947) *Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri*, İstanbul, İÜ Yayınları, s. 51 vd. Avrupa'nın büyük devletleri, "hasta adam"ın iyileşmeyeceği üzerine kurdukları planlarını alt üst eden bu hareketi onaylamamışlar, siyasi ekonomik baskıyı arttırarak sürdürmüşlerdir (**Tunaya, Tarık Zafer** (1998) *Hürriyet'in İlânı, İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı, s. 26). Ayrıca bkz. **Hanioğlu, M.Şükrü** (2023) *Atatürk: Entelektüel Biyografi*, İstanbul, Bağlam Yayınları, s. 452 vd.

⁸ **A. Ağaoğlu**, s. 5; **Akyıldız, Ali** (2003) "Meclis-i Mebusan" maddesi, *DİA*, C. 28, Ankara, s. 245-247; **Sancaktar, Fatih Mehmet** (2021) *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, İstanbul, Tarih Araştırmaları Ötügen Yayınları, s. 189. İngiliz müfrezeleri tarafından alıp götürülen zevatın esamisini mübeyyin cetvel için bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, (1952) Y. 1, S. 22, Eylül, Vesika No: 575, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_22.pdf>, s.e.t. 11.08.2024.

⁹ **A. Ağaoğlu**, s. 5. İngilizlerin İstanbul'a ayak basmasıyla birlikte Türkiye'de amansız bir "insan avı" başlatılmış, İngiliz polisi ve ajanların ihbarıyla birçok kimse -sorgusuz sualsiz- yakalanmış ve tutuklanmıştır. Tutukluların bir kısmı İngilizlerce Malta Adası'na sürülmüştür

için ise, sınırlanacak yer Kuvvâ-yı Milliye'nin kalbinin attığı, milletin şefkatli kucağını evlatlarına açtığı Ankara olmuştur. Çalışmamızda bu başlık altında önce Son Osmanlı Mebûsan Meclisi'nden ve dağıtılmasından söz edilmiş ardından yeni Meclisimiz olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında millî iradenin yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Ancak öncelikle çalışmanın tümünde kullanılan millî irade ve ilgili kavramlar tanımlanmıştır.

A. MİLLÎ İRADEİNİN TANIMI

Türk millî kurtuluş hareketinin meclis üstünlüğünü esas alan bir idare anlayışıyla gerçekleşmiş olması, millet iradesi ile meclis iradesini ayrılmayacak şekilde birbirine bağlamıştır. Bu aşamadan sonra milletin iradesi, meclisin iradesi demektir. Meclis, milleti temsil ettiğinden, meclise uzanan bir el, millete uzanmış kabul edilmektedir.

Devletin son dönemlerinde girilecek herhangi bir savaşın kazanılma ihtimali olmadığı ortam ve şartlar altında olunmasına rağmen savaşlara girerek milleti yorgun ve bitkin düşüren bir idare, sonuçta büyük oranda toprak kaybetmiştir. Düzgün bir gelir-gider dengesi olmayan, iyi yönetilmeyen bir ekonomi hazinenin boşalmasına ve kaybedilen savaşların sonunda tazminat olarak yüklü paralar ödenmesine neden olmuştur. Şüphesiz ki, savaşı kaybeden taraf kazanana tâbi olacaktır. Bu yüzden de düşmana karşı teslimiyetçi bir tutum takınan aslında halk değil; yönetici kadro olmaktadır. Halk/millet, bağımsız kalmak yönünde güçlü bir azim ve iradeye sahiptir. Bu irade, devlet seviyesinde karşılık bulmadığı için halk da yerel liderlerin emrinde toplanıp müdafa-i hukuk cemiyetleri kurmak ve desteklemek ya da siyasallaşmayı kongrelerle sağlamak yoluna gitmiştir. Üstelik zaman bize, girişilen bu eylemlerin fetih amaçlı, em-

<<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/malta-surgunleri/>> s.e.t. 19.05.2025; **Bozkurt**, s. 157 vd. **Şimşir, Bilal N** (1985) Malta Sürgünleri, Ankara, Bilgi Yayınevi, s. 353; **Pınar, Mehmet** (2021) Millî Egemenlik Bağlamında Edirne Milletvekili Şeref Aykut'un Parlamento Faaliyetleri ve Yahudilere Yaklaşımı", 100. Yılı TBMM'nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye'de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu, ATAM Yayınları, C. 1, s. 651.

¹⁰ **Özkaya, Yücel** (1994) "İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçış Olayı", Uluslararası Atatürk Sempozyumu (21-23 Eylül 1987), Ankara, ATAM.

peryalist, başka devletleri ele geçirme gayesi taşıyan eylemler olmadığını; milletin amacının, kendi çizdiği ve vatan dediği coğrafyada yaşamak ve ne olursa olsun onu savunmak olduğunu göstermiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde millî iradenin belirlediği sınırlara Misâk-ı Millî denilmiştir. Millî irade aynı zamanda rejimi demokratikleşmeye çağıran, milletin karakterine en uygun yeni anayasal düzen taleplerini destekleyen bir halk hareketi vasfındadır. Bu çerçevede millî irade, bir milletin millet olma özellikleriyle beraber ortaya çıkan, kendisine millet nitelendirmesi yapan, ortak bir geçmişe, duygulara, kültüre ve tarihe sahip olup gelecekte de beraber yaşama isteği taşıyan; bu doğrultuda çeşitli etkinlikler yapan; kendileriyle aynı uzak görüşlülüğe sahip yöneticilerini kendileri seçen insan topluluğunda mevcut olan iradedir. Millî irade tanımında bir devletin üç unsuru olan insan (halk-millet); toprak (vatan) ve egemen otoritenin (meclis) bir arada mündemiç olduğuna dikkat etmek gerekmektedir. Türk millî iradesinin bazen padişahlarının arkasında ona destek olurken, bazen de onu bırakıp kendi bağımsızlık savaşlarını verdikleri sırada seçtikleri yeni liderlerinin arkasında yer aldığı fakat her zaman somutlaşmasa da asla yok olmadığı görülmektedir.

Çok partili bir parlamenter demokrasiye geçilince millî iradenin Türk hukukunda anlaşılış şekli değişmiştir. Ali Fuat Başgil, millet iradesinin bütün milletin iradesi olmayabileceğini; milletin içinde oluşan zayıf veya güçlü bir çoğunluğun iradesinin diğerleri üzerinde tahakküm kurarak onları dışlayabileceğini belirtmiştir. Bir an için milletlerin de kişiler gibi irade sahibi olduğu kabul edilirse, millet iradesine hâkimiyet niteliğini kazandıran şeyin, mevcut oy kullanan insanların yüzde elli birinin iradesi olduğu görülür. Bu da sırtını millete dayayarak en açık haksızlıkları dahi, “*farz edilmiş bir millet iradesi*” ile meşrulaştırma yoluna giden hükümetlerin doğmasına zemin hazırlamaktadır¹¹. Kanaatimizce de millî iradenin, “*bir seçimde oy kullanmak*”tan farklı bir anlamı vardır.

¹¹ Başgil, s. 211. Diğer karşı görüşler için bkz. Atakan, Arda (2007) “Millî İrade Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, MÜHF-HAD, C. 13, S. 3-4, ss. 39-82, s. 75 vd.

B. MİLLÎ İRADENİN İSTANBUL HÜKÜMETİ'NDEN ANKARA HÜKÜMETİNE GEÇİŞ SÜRECİ

Millî iradenin padişahın arkasından çekilmesi, milletin kendi başına kaldığını idrak etmesi ve kendi içinden çıkan bir lider olarak seçtiği Atatürk'ün önderliğinde gelişen Türk kurtuluş hareketinin arkasında toplanması ve sonunda Ankara'da kurulan TBMM'nde temerküz etmesi bir günde olmuş bir iş değildir. Bu başlık altında, mütareke şartları altında ezilen milletin durumu, İstanbul'un fiilen ve resmen işgali, son Osmanlı Mebusan Meclisinin feshi ile ülkedeki diğer işgaller ele alınmıştır. Bu konular millî iradenin yönünü belirlemektedir.

1. Millî İradenin Yönünü Belirleyen Olaylar

Balkan Savaşı yüzünden ülkede 1914'e kadar seçim yapılamamış¹², 1914'te yapılan değişikliklerle Meclis, hükümet karşısında biraz daha güçlendirilmiştir. Kendilerine karşı gelişen muhalefeti bastırmak amacıyla bu defa İttihatçılar tarafından feshedilen Mebusan Meclisi, 14 Mayıs 1914'te tekrar açılmışsa da Birinci Dünya Savaşı süresince muhalefetsiz bir savaş meclisi kimliğini aşamamıştır¹³.

21 Aralık 1918'de Padişah Vahdettin tarafından tekrar feshedilen meclisin dördüncü ve son seçimi, 2 Ekim 1919'da kurulan ve Anadolu'daki Kuvvâ-yı Milliye hareketiyle iyi ilişkiler içinde olmak isteyen *Ali Rıza Paşa* hükümetinin seçim kararı almasıyla gerçekleşmiştir. Mütareke döneminde sonuçları bakımından önem taşıyan iki olay vardır. Bunlardan biri millî mücadelenin giderek gelişmesi ve yerleşmesi diğeri ise, tüm sakıncalarının göz önünde bulunmasına ve ikazlara rağmen Meclis-i Mebûsân'ın İstanbul'da toplatılmasıdır¹⁴.

¹² **Kayalı, Hasan** (1995) "Elections in the Ottoman Empire 1876-1919" *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 27, No. 3 (Aug), s. 278, s.e.t. 19.05.2025.

¹³ Tek parti olarak İttihat ve Terakkî'nin katıldığı 1924 seçimleri hakkında bkz. **Olgun, Kenan** (2011) "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", C. 27, S. 79, ss. 1-36, s. 8 <<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/44070/543003>>, s.e.t. 24.03.2025.

¹⁴ **Özdemir, Mehmet** (2000) "İstanbul'un İşgalini Takip Eden Dönemde Türk Milletinin Egemelik Haklarını Ele Almasına Yönelik Çalışmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S. 46, ss. 89-116, s. 91.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920’de, savaş şartları altında İstanbul’a ulaşabilen yetmiş iki mebusla açılabilmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın kutlama mesajı gönderdiği ve Müdafaa-i Hukukçular’ın çoğunlukta olduğu bu son meclisin kısa süren hayatında sadece Misak-ı Milli’yi ilan etmiş olması bile bir başarı sayılmalıdır. Nitekim Meclis’te alınan ve buram buram millî irade kokan kararlar, İtilaf devletlerini telaşlandırmış ve İstanbul’u işgal etmelerine neden olmuştur. Aslında Birinci Dünya Savaşı’nın sona erdiğinin ilân edilmesinin ardından başkent İstanbul, 13 Kasım 1918’de zaten fiilen işgal edilmişti. Fakat sonrasında İtilaf Devletleri 16 Mart 1920’de resmî bir işgal daha gerçekleştirmek için ihtiyacı duymuşlardır¹⁵. İngiliz Yüksek komiserliğince Sadrazam Salih Paşa’ya işgale dair nota verildiğinde sadrazam, resmî işgalin, mevcut işgal durumundan farkını dahi ayırt edememiştir, ama bu yaşananların kaydı tarihe düşülmüştür¹⁶.

Mondros Mütarekesi’nin en önemli maddelerinden¹⁷ biri, İtilaf devletlerinin kendi güvenliklerini tehdit edebilecek bir durum ortaya çıktığında, Osmanlı ülkesinin herhangi bir yerine asker çıkarabilecek olmalarıydı (Mondros Mütare-

¹⁵ İlk işgali, “resmi olmayan ve fiili bir şekilde denetimi ele geçirme” şeklinde ifade eden yazarlar vardır (**Yavuz, Ünsal** (1992) “İngiliz ve Fransız Resmî Belgelerinde İstanbul’un İşgalini (16 Mart 1920) Hazırlayan Gelişmeler”, *Belleten*, 56, ss. 963-984 (<https://doi.org/10.37879/belleten.1992.963>), <<https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1998/tur>>, s.e.t. 16.03.2025; <<https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/ingiliz-belgelerinde-i-istanbulun-ısgali-16-mart-1920/>>, s.e.t. 16.03.2025. **M. Özdemir**, s. 90-91; **Çelebi, Mevlüt** (2015) *Ahenk ve Halk Gazetelerinde İşgal Hatıraları (1919-1922)*, Ankara, ATAM Yayınları, s. 205; **Karaca, Taha Niyazi** (2004) *Meclis-i Mebusan’dan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Geçiş Süreci’nde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara, TTK Yayınları, s. 345, 351; **Güneş, İhsan** (1997) *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 53.

¹⁶ **Bozkurt, Adurrahman** (2014) *İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi*, Ankara, ATAM Yayınları, s. 356-357. Süreç için bkz. **İnan, Afet** (2020) *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 6. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 22.

¹⁷ Bu anlaşmanın tüm maddeleri önemlidir. Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açılarak yabancı gemilerin Karadeniz’e geçişinin sağlanması; Boğazlardaki istihkamların itilaf devletlerince işgal edilebilecek olması; Osmanlı ordusunun terhisi, donanmamızın savaş gemilerine itilaf devletlerince el konulması bulunmaktadır (**Selek, Sabahattin** (1987) *Anadolu İhtilali I*, İstanbul, Kastaş Yayınları, s. 65-67).

kesi m.7)¹⁸. Nitekim bu maddeye dayanarak İngilizler İstanbul'u işgal etmiş¹⁹; İtalyanlar Antalya'ya, Yunanlılar da İzmir'e asker çıkarmışlardır²⁰. Mütarekeden sonra ülkede itilaf devletlerinin Yüksek komiserlikleri de kurulmuştur²¹.

Tarih kaynaklarında Mütareke döneminde halkın yaşadığı şartlar objektif olarak anlatılmaktadır²². Durumun en genel hatlarını İnan, “*Osmanlı hanedanı ve hükümeti sanki galip devletlerin isteklerini yerine getirmek için iktidar mevkiindedir. Memleketin asıl sahibi Türk halkı başsız, bölünmüş kuşku içinde umumi durumu hoş görmeyen bir halde...*” sözleriyle anlatmaktadır²³. Çalışmamızın konusu bakımından ise, 1918'in sonlarında artık ortada gerek hukuk sisteminin gerekse siyasal ve anayasal kurumların kalmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ülkede büyük bir ahlakî çöküntünün yaşandığı tarih kaynaklarında zikredilmektedir²⁴. Bu dönemde millet iradesi, Anadolu ve Trakya'da doğan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yürütülen direniş ve kongre hareketlerinin temeli olmuştur. Bu kongreler, Anayasa hukuku açısından son derece önemli kararların alındığı değerli toplantılardır²⁵.

¹⁸ Diğer maddeler için bkz. <<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mondros-mutarekesi/>> s.e.t. 16.03.2025.

¹⁹ **Selek**, s. 557 vd. Atatürk bu işgal sürecinin ne şekilde gerçekleştiğini ve sonrasındaki Yunan işgalini TBMM'nde yaptığı konuşmada ayrıntısıyla anlatmıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, 24 Nisan 1336 (1920), C: 1, 2'nci inikat, 4. Celse, s. 5. <<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>> s.e.t. 16.03.2025.

²⁰ **Özalp, Kâzım** (2020) Millî Mücadele 1919-1922 I-II, 5. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, s. 3.

²¹ **Bozkurt**, s. 19 vd.

²² Koşullar hakkında detaylı bilgi için bkz. **Tanör, Bülent** (2021) Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 35. Baskı, İstanbul Mart, YKY Yayınları Cogito, s. 226 vd. Ayrıca bkz. **Tunaya, Tarık Zafer** (1982) “Mütareke Döneminin Nesnel Koşulları”, Ü.Y. Doğanay'ın Anısına Armağan, İÜSBF Yayınları, ss. 383-412.

²³ **İnan** (2020) s. 23.

²⁴ **Yurtseven, Yılmaz/Adagideli, Hüseyin Ömer** (2024) “Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye ve Üyelerinin Ahlak Konusunda Kaleme Aldığı Makaleler”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, S. 60, ss. 213-240, s. 215.

²⁵ **Tanör**, s. 226; **Selek**, s. 271 vd; **Özalp**, s. 101 vd. Mütareke sonrası işgaller **Selek**, s. 95. **Mustafa Kemal Paşa** konuyu Ali Fuat Paşa ile görüşürken “İngilizler... mütareke falan dinlemeyecekler,

Milletin desteğinin tarafını belirleyen en önemli olay olan İstanbul'un işgali, Millî Mücadele için de bir dönüm noktasıdır. Osmanlı Devleti'nin başkentinin işgali bizi iki konuda düşünmeye yöneltmektedir. Biri, Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'dan itibaren gerçekleştirdiği kurtuluş faaliyetlerinin işgalci devletler üzerinde ne kadar etkili olduğudur. Çünkü halkı uyandırmadan da istediklerini yaptıran devletler için fiilî işgale gerek yoktu. Fakat bu aşamada artık millet iradesinin padişahın yanında olmayıp Kuvva-yı Milliye tarafına geçtiğinin farkına varmışlardır. İkinci husus ise, işin arka plânında işgalci devletlerin kendi aralarındaki, rekabet ve menfaat mücadelelerinin ne kadar ileri boyutta bulunduğudır. Bu nedenle aslında millî iradenin tespiti açısından, İstanbul'un işgali ve bununla bağlantılı olarak Mebusan Meclisi'nin kapatılması, bazı mebusların sürgüne gönderilmesi gibi bir toplum için psikolojik sarsıntı yaratacak olaylar çok önemlidir.

2. Mütareke Dönemi'nde Millî İrade Sayesinde Elde Edilen Sonuçlar

Osmanlı yönetiminin büyük ve yalancı umutlarla ülkeyi dâhil ettiği²⁶ Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedildiği 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla tescillenmiş, 1908'den beri süren İttihat ve Terakkî yönetimi son bulmuştur. Mondros'un hükümlerine dayanan İtilaf Devletleri Anadolu'nun

emrivâkilerle memleketimizi işgal edecekler, ordunun terhisini sağlayacaklar ... arzularını zor ve tazyikle kabul ettirecekler. Zat-ı şâhâne kendi tahtını düşünecek”; “Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır” demiştir (Selek, s. 108-109).

²⁶ Savaşın sebebi olarak görünen Saraybosna olayı sırasında açık olan Osmanlı Meclisi, İttihatçıların Almanya ile ittifak yaptığı 15 Ağustos 1914'te beş yıllık bir tatile başlatılmıştır. Tatil bittiğinde ise, İttihat ve Terakkî'nin bir grubuna ait olan kendi kişisel kararları, sanki “milletin iradesiymiş gibi” göstermek amacıyla Meclis-i Umumi'nin onayına sunulmuştur. Genel Merkez (Merkez-i Umumi) ve Vekiller Heyeti'nde kolay bir onay alamamışlar, itiraz ve istifalar olmuştur. Ama neredeyse muhalefetsiz denilebilecek bir Mebusan Meclisi, bu açıdan partinin tek güvencesidir (Süreçte yaşananlar için bkz. **Tunaya, Tarık Zafer** (2009) Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esâsî ve Meşrutiyet Dönemi, 3. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 312-313).

bazı yerlerine ve İstanbul'a asker çıkarmışlar; başlarda, Osmanlı Devleti'ni gevşek bir şekilde denetime almanın yeterli olduğunu düşünmüşlerdir²⁷.

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Andlaşması'nın imzalanmasından sonra başlayıp Cumhuriyet'in ilanına kadar süren beş yıllık döneme, Mütareke Dönemi denilmektedir²⁸. Mütareke dönemi, gösterdiği özellikler bakımından üç bölüme ayrılabilir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından İstanbul'un resmî, hukukî ve askerî anlamda işgal edildiği 16 Mart 1920'ye kadar geçen zaman diliminde halkın yaşadıklarıyla, askerî işgalden saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922'ye kadar geçen sürede yaşananlar ve işgal altındaki halkın Lozan'da bir barış antlaşması yapılmasına kadar beklediği süre içinde olup bitenler birbirinden farklı özellikler taşımaktadır.

Bu kısa sürede meydana gelen gelişmeler bir tablo üzerinde görselleştirildiğinde daha kolay anlaşılabilir. Devam eden açıklamalar da tablodaki kronoloji doğrultusunda yapılmıştır:

²⁷ Demiryolu geçitlerine önemli askeri sevk ve idare noktalarına itilaf subay ve askerleri getirilmekte bu şekilde ülke demir çemberler içine alınmaktaydı (İzmir'in işgali için bkz. **Özalp**, s. 3-4 vd).

²⁸ **Yakut, Esra** (2020) Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye, Maarif ve Hilafet 1918-1922, İstanbul, Kitap Yayınevi, s. 11; **Yurtseven/Adagideli**, s. 215.

30 Ekim 1918: Mondros Mütarekesi ve işgaller.
Bu işgaller boyunca ve Anadolu halkının direnişi sürecinde TBMM'nin kuruluşuna kadar süren Milli Micadelemiz, Temsil Heyeti tarafından yürütülmüştür. Heyetin başkanı *Mustafa Kemal Paşa*'dır.

Aralık 1919: *Mustafa Kemal Paşa*'nın Ankara'ya gelişi; meclisle ilgili son hazırlıkları tamamlaması:
Alınan Kararlar:
Meclis toplandığında Müdafa-i Hukuk Grubunun kurulması;
Atatürk'ün meclis başkanı seçilmesi;
Sivas Kongresi kararlarının onaylanması;
Misak-ı Milli'nin kabulü.
1919 Genel Seçimleri

12 Ocak 1920: Son Osmanlı Mebusan Meclisi Toplandı
Önceden verilen sözlerde durulmadı: Atatürk başkan seçilmedi;
Felah-ı Vatan grubu kuruldu.
17 Şubat 1920: Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde oybirliği ile 6 maddelik Misak-ı Milli'nin kabul edilişi.

10 Mart 1920: İşgal altındaki bir başkentte meclisin toplatılmayacağını önceden sezen Atatürk zaten yeni meclisin Ankara'da toplanması gerektiğini düşünmüş 10 Mart'ta bu kararını ülkeye talimatla bildirmişti.

16 Mart 1920: İstanbul'un işgali
18 Mart 1920: Meclisin son kez toplanışı ve 6. Dönem Mebusan Meclisi'nin kapatılması
19 Mart'ta Temsil Heyeti Başkanı olarak gönderdiği telgrafla BMM seçimlerinin yapıp (vilayetlerden beşer mebus seçilerek) 15 gün içinde bitirilmesini istedi.
İtilaf devletlerince basılan meclis 11 Nisan'da Vahdettin tarafından dağıtıldı.

Tablo: Mondros Mütarekesi'nden sonra yaşanan önemli olayların meydana geliş sırasını göstermektedir.

Kaynaklarda Mütareke döneminin, İstanbul'da yaşananlardan daha çok, Anadolu'da başlayan Millî Mücadele bağlamında ele alındığı görülmektedir. Çalışmamızın konusu Cumhuriyet Anayasası'na giden süreçte millî iradenin yeri ve önemi olduğundan Anadolu'daki gelişmelere daha çok yer verilmiştir. Fakat konu ve süreç bütünlüğünün sağlanması bakımından, aynı esnada devletin başkentinde yaşanan yönetim boşluğunda neler yapıldığına da kısaca değin-

mek yerinde olur. Anadolu'da bağımsızlık çalışmaları yapıldığı ve kongreler toplandığı sırada, İstanbul'da işgal sırasında dahi kimi aydınların o güne kadar “millet meclisi” kavramına vâkıf olmadıkları görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Nisan'da Ankara'da Millet Meclisi'ni toplayacaklarını belirtmesi üzerine yanındakilerden birinin, bu tabiri ilk kez duyduğunu belirtmesi, bazı me-mur/yöneticilerin halktan ne kadar kopuk olduğunu göstermesi bakımından önemlidir²⁹. İstanbul'da Mütareke ile işgal arasında, sırasıyla Ahmed İzzet Paşa, Ahmed Tevfik Paşa (iki kez), Damat Ferid Paşa (üç kez), Ali Rıza Paşa ve Salih Hulusi Paşa'nın sadrazamlıklarında sekiz hükûmetin kurulmuş olması saraydaki istikrarsızlığı göstermektedir. Bu dönemde İtilaf devletleri, kendilerince savaş suçlusu saydıkları kişileri Osmanlı makamlarına sorgulatıp yakalatmışlar; fakat bir süre sonra bu kovuşturmalar, İtilaf devletlerinin ülkemizde kurdukları kendi yüksek komiserlikleri tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. İşgalle başlayan süreçte ise (16 Mart 1920-1 Kasım 1922), Damat Ferid Paşa'nın son iki ve Ahmed Tevfik Paşa'nın son Osmanlı hükûmeti görev başındadır.

Öte yandan Anadolu'da, her geçen gün güçlenen Kuvvâ-yı Milliye hareke-tiyle birlikte millet bilinci de kökleşmiş; İstanbul hükûmetinin iradesinin dahi artık mevcut olmadığı; millî iradenin bir mecliste tecelli etmesinin zorunlu hâle geldiği yüksek perdeden dillendirilmeye başlanmıştır. Bu şartlar altında İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın toplanarak önemli kararlar alması önemlidir. Mec-lis'in Misak-ı Millî'yi 28 Ocak 1920'de kabul edip 17 Şubat 1920'de halka ilân etmesiyle birlikte millî iradenin, vatani kurtarmak için direnişe devam edeceği iyice gün yüzüne çıkmıştır. Böylece İngiltere'nin Sevr Antlaşması'nda somutlaş-tırıp padişaha dayattığı sınırlar ve yönetim modelinin tehlikeye girmesi üzerine İngilizler, 16 Mart 1920'de İstanbul'u tamamen işgal etmişlerdir³⁰. Bu aşamada millî irdenin bir tezahürü ile daha karşılaşmaktadır. Misak-ı Millî, temsil ettiği milletin sulh şartları olmasının yanında milletlerin, yenik veya yenen olsun, hür

²⁹ Yahya Galip Bey'in anıları için bkz. **Özgül, M. Cemil** (1989) Heyet-i Temsiliye'nin Anka-ra'daki Çalışmaları, Ankara, s. 151.

³⁰ **Atatürk, Gazi Mustafa Kemal** (2021) Nutuk, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 341 vd (Ayrıca bkz. Nutuk, Kaynak Yayınları, s. 313-316 <<https://dolmabahceokullari.com.tr/wp-content/uploads/2023/06/nutuk.pdf>> s.e.t. 13.12.2024.

ve bağımsız yaşamalarını temel ilke; milli varlığı vazgeçilmez, el uzatılamaz, parçalanmaz ve kutsal kabul etmeleri açısından “İnsan Hakları Beyannamesi” ile de aynı kaynaktan beslenen ve bu yönüyle insanlığın ortak mirası mahiyetindedir³¹. 17 Şubat’ta ilan edilen bu belgenin esasları daha önce Mustafa Kemal tarafından çizilmiştir. Burada Osmanlı devletinin ülke ve nüfus unsurları ile egemenlik (bağımsızlık) hakkı yeniden belirlenmekte Anadolu’da saptanan ilkeler İstanbul’daki meclise taşınmış olmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk 27 Aralık 1920’de Ankara’da şehrin ileri gelenlerine milletin egemenliği anlayışını açıkça anlatırken bir milletin, kendi sahip olduğu tüm fikri ve maddi gücüyle kendi varlığı ve hakları için çaba göstermezse kendi bağımsızlığını kendi temin etmezse başkalarının oyuncağı olacağını belirtmiştir. Bu nedenle örgütümüzde millî güçlerin ve millî iradenin egemen olması esası benimsenmiştir³².

Mustafa Kemal Paşa işgal haberini alır almaz Osmanlı Devleti’nin sona erdiğini ve önceden düşündüğü gibi meclisin kapatılacağını; mebuslardan tutuklananlar olacağını anlamış buna dair bir dizi önlem almıştır. Bunların başında, dağıtılacak olan meclisin mebuslarının toplanma yeri olarak Ankara’yı önermesi gelir³³. İstanbul’da toplanacak olan mebusan meclisi için bakan ve vekillerden bazılarının tutuklanması ihtimaline karşı, 22 Ocak (Kanunusânî) 1920’de Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum’daki kolordu komutanlarına, özel bir şifre ile Anadolu’daki yabancı subayların tutuklanmasını emreder. Bunlar daha sonra esir değişiminde kullanılmıştır³⁴. İstanbul’un işgalinden hemen sonra alınan bu önlemler³⁵, aslında adım adım gelen Kurtuluş Savaşı’nın *akıl* düzleminde atılan

³¹ **Ağaoğlu, Samet** Kuvayı Milliye Ruhu (2021) “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi”, 3. Baskı, İstanbul, YKY, s. 25-26.

³² **Atatürk Mustafa Kemal** (1997) Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. I-III, 5. Baskı, Ankara, TTK Basımevi, s. 13.

³³ İşgalci İngilizlerin eylem planı hakkında bkz. **Özdemir, Hikmet** (2010) Amasya Belgelerini Yeniden Okumak, Ankara, ATAM Yayınları, s. 10 vd.

³⁴ **Atatürk** (2021) s. 317, 326.

³⁵ **Geçikli, Recep Murat/ Koçak, Doğan** (2022) TBMM’nin Açılış Sürecinde Siyasi Yapılanma (Mart-Mayıs 1920), Journal of Literature and Humanities, S. 68, s. 113, <<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1931002>> s.e.t. 29.07.2024.

temellerini oluşturmaktadır. Atatürk'e göre, “*milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararlılığı kurtaracaktır*”³⁶.

Milletiyle iç içe yaşayan bir lider olan Mustafa Kemal Paşa öncelikle, Anadolu insanının İngiliz egemenliğine girmek istemediğini; milletin kendi kendisini meclisi vasıtasıyla yönettiği bağımsız devletini kurmak istediğini anlamış ve tespit etmiştir. İşgalin yine de ani bir kararla gerçekleştirildiği açıktır³⁷. İşgal sabahı, İstanbul hükümetine gönderilen notada müttefik askerî makamlarının, müttefik yüksek komiserleri nâmına şehrin işgali için gereken tüm askerî tedbirlerin uygulanmasını sağlayacakları; Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin işgal edileceği; buralardan verilecek emir ve tebligatların kontrol ve sansüre tâbi tutulacağı; posta, telgraf ve telefonun kontrol altına alınacağı; polisin de sıkı bir denetime sokulacağı; sükûn, düzen ve güvenliğin sağlanması için gereken bütün nizamnamelerin düzenleme, ilan ve uygulamasının işgal kuvvetlerince yapılacağı belirtilmiştir³⁸.

İngilizlerin telgraf ofislerine el koyup Anadolu ile merkez bağlantısını kesmek istemesine rağmen telgraf memurlarının insanüstü çabasıyla İstanbul-Anadolu arasında yine de iletişim sağlanmış ve Atatürk'e haber iletilmiştir³⁹. 17 Mart'ta Heyet-i Temsiliye adına gönderilen telgraflarda, İstanbul ile Anadolu arasında resmî bağlantının tamamen kesildiği, artık haberleşme noktalarında düşmanın olduğu bildirilmiştir. Mustafa Kemal de İstanbul ile izinsiz iletişim kurmayı yasaklamış ve bu fiil, düşmanla işbirliği/casusluk sayılmıştır⁴⁰.

³⁶ Bu ilke Amasya Tamimi'nin esasları arasında yer almaktadır.

³⁷ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (Eylül 1952) Y. 1, S. 1, s. 3, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_1.pdf> s.e.t. 11.08.2024.

³⁸ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S. 22, Harbiye Nezareti Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Tercüme Şubesi-No: 103, Vesika no: 557, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_22.pdf> s.e.t. 11.08.2024.

³⁹ **Özdemir, Hikmet** (2019) Savaşta ve Barışta Atatürk, İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık, s. 210-211; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Vesika No: 566, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_22.pdf> s.e.t. 16.03.2025.

⁴⁰ “..Heyet-i Temsiliye'nin malumat ve muvafakati olmadıkça hiçbir makam ve hiçbir memur İstanbul ile muhabere etmeyecektir...” Tarih: 17/3/36 Vesika no: 566, 567, 568, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_22.pdf> s.e.t. 16.03.2025.

İtilaf devletlerinin halkı uyutmak ve yanıltıcı bir algı yaratmak amacıyla gazetelerde yayınlattıkları bildiride işgalin geçici olduğu; İtilaf Devletleri'nin niyetinin saltanatın etkisini kırmak değil, aksine Osmanlı yönetiminde kalacak ülkelerde bunun etkisini güçlendirmek olduğu yalanları yer almıştır. Ayrıca İtilaf Devletleri'nin Türkleri İstanbul'dan yoksun bırakmayacağı, ama taşrada genel karışıklık veya direniş gibi olaylar gerçekleşirse, bu kararlarının değişebileceği belirtilmiş; aba altından sopa gösterilerek milletin millî mücadeleye destek olmaması sağlanmaya çalışılmıştır. Düşmana göre, içinde bulunulan bu sıkıntılı dönemde Müslüman/gayrimüslim herkes, kendi işine, gücüne bakmalı, iç düzenin korunmasına çalışmalı, suya sabuna dokunmadan yaşayıp gitmeliydi. Osmanlı Devleti'nin yıkıntılarından yeni bir Türkiye'nin yaratılması için çalışanları deli addetmek gerekirdi. Tüm memurlar ve halk müdafaa-i hukukçuların ve kuvvâ-yı milliyecilerin aldatmalarına kapılmamalı ve padişahlığın başkenti olan İstanbul'dan verilecek emirlere sorgulamadan uymalıydı⁴¹.

Atatürk'e göre halk gerçekleri öğrendikten sonra derhal millî mücadeleye destek vermiştir. Halkın iradesi bu şekilde yavaş yavaş ortaya çıkarken bir yandan da düşmanların ülkeden kovulma süreci devam etmiştir. Atatürk 1921'de rejimin yeni şekli konusunda çok değerli ipuçları vermiştir. Kendisi, askerlikten istifa ettikten sonra gittiği Erzurum'da halkın desteğini asla unutamadığını belirtmiştir. Türk milletinin iradesi ve desteğini tespit etmemiş olsaydı ne yapacağını Erzurum Kongresi'nden sonra söylediği *“Bilakis, ben de, bazı ikiyüzlü ve iki cepheliler gibi, görünüşte pek tantanalı ve debdebeli olan, o günün ordu müfettişliğini ve yaver-i hazreti şehriyarî (padişah hazretlerinin yaveri) sıfatını muhafazada berdevam kalırdım”* sözleri açıkça ortaya koymaktadır⁴².

Mütareke döneminin olumsuz şartlarından dolayı halk, içten içe veya açıkta, ülkede başlayan işgallere karşı çıkmaya başlamıştır. İşgal sonrası İtilaf devletlerinin hedefinde Mebûsan Meclisi'nin olması ise son derece doğaldır. Çünkü meclisin çoğunluğunun Müdafaa-i Hukukçulardan oluşmasına ek olarak milletin iradesinin, sırf iktidarı devam etsin diye, ne mütareke şartlarına ne de İtilaf

⁴¹ İkdâm, s. 1; Vakıt, s. 1.

⁴² Atatürk (2015) s. 75; Atatürk (2021) s. 63.

devletlerinin yaptıklarına karşı çıkmayan saltanatın yanında olmadığını bilmekteydiler. İngiltere'ye bütünüyle teslim olmakta sakınca görmeyen saltanat yanlılarının düşüncesi ise, kendi mevcut durumlarını aynen sürdürmekti⁴³. İngilizler, Meclis-i Mebusan'ı basıp/feshettirip milletin vekillerini tutuklama cüretini devletin başının bu yaklaşımından aldıkları güvenle göstermişlerdir⁴⁴. Meclis baskınında Damat Ferid Paşa tekrar sadrazam olmuştu (5 Nisan-17 Ekim 1920). Kendisi Meclis-i Mebusan'ın ileride toplanma ihtimalini de bertaraf etmek istediği için padişah iradesi ile bu feshi gerçekleştirmiş (11 Nisan 1920) üyelerin mebusluk sıfatlarını hukuken de ortadan kaldırmıştır⁴⁵.

İstanbul hükümetinin meclisi kapatmasının asıl nedeni zaten başından beri açılmasını istememesi ve Anadolu'daki milliyetçi güçlerin zorlamasıyla açılmış olmasıdır. Ayrıca meclisin İstanbul hükümeti ve İtilaf Devletlerinin güdümüne girmemesi, onların istekleri dışında çalışması; kararlarında ülke yararlarını gözetmesi; milletvekillerinin kürsüden ülkenin sorunlarını dile getirmesi; Türklerin işgal kuvvetleriyle hangi şartlarla barış yapabileceğini ortaya koyması; millî sınırlarını belirlemesi, bu sınırlarda tam bağımsız, eşit ve egemen bir devlet olunacağı kararı İtilaf devletlerinin meclise olan kızgınlığını arttırmıştır⁴⁶.

⁴³ **Güneş, İhsan** (2017) Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935), Türkiye İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 3. Atatürk hatıralarında, Osmanlı hanedanının Mondros'tan sonra nasıl tam bir boyun eğiş hâlinde olduğunu ve galip devletlerin emirlerini yerine getirmek için iktidarda kaldıklarını anlatmıştır (**İnan, Afet** (2022) Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, "İstiklal Savaşımızda Manevi Kuvvetin Rolü", (Yeni baskıyı hazırlayan: Arı İnan), 25. Bası, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 139).

⁴⁴ **Akyıldız**, s. 245. İstanbul Hükümeti TBBM'yi engellemek için Anzavur güçlerini harekete geçirmiş, bunlar da Ankara'ya gitmek üzere yola çıkan bazı mebusları tutuklamışlardır (**Yunus Nadi** (1955) Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İşyanlar, İstanbul, Sel Yayınları, s. 7 vd, 15 vd.).

⁴⁵ **İnan** (2020) s. 66; **Tanör**, s. 230; **Güneş** (1997), s. 53. *Damat Ferid*, Kuvvâ-yı Tenkiliye adlı bir izleme birliği kurarak içinde başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Kâzım Karabekir, Ahmet İzzet, Cafer Tayyar ve diğerlerinin olduğu "tutuklanması gerekenler listesi"ni İngiliz yüksek komiserine vermiştir (**Bozkurt**, s. 367-368). Ayrıca İngiliz Hükümeti'nin Damat Ferid'e verdiği izinle 18 Nisan 1920'de Kuva-yı Milliye'yi yok etmek için bir de Kuvvâ-yı İnzibatiye kurulmuştur (**Güneş** (1997) s. 39).

⁴⁶ **Güneş** (2017) s. 109.

Padişah Vahdettin, işgalden bir süre sonra yaptığı açıklamada İtilaf temsilcileriyle daima iyi ilişkiler kurma amacında olduklarını, İstanbul'da önde gelen Kuvvâ-yı Milliye temsilcilerinin tutuklanmasıyla rahatladığını, itilaf devletleri bunları tutuklamasaydı bile kendisinin tutuklayacak olduğunu beyan etmiştir. 11 Nisan 1920'de Şeyhülislâm Dürrîzâde Abdullah Efendi Anadolu hareketini destekleyenlerin asi ve katledilmelerinin farz olduğunu belirten fetvâyı yayınlamıştır. Buna karşılık Ankara müftüsü Rifat Efendi (Börekçi) de aynı konuda karşıt bir fetvâ hazırlamış ve bu fetvâ birçok müftü, kadı ve müderrisin katılımı, mecliste yer alan ilmiye sınıfından mebusların da imzalamasıyla halka duyurulmuştur⁴⁷. Bütün bu gelişmeler millî güçler tarafından zaten beklenen durumlar olup kanaatimizce millî iradeyi daha da sağlamlaştırmış ve belirgin hâle getirmiştir.

Bu sırada Anadolu'da millî hareket giderek daha da gelişmektedir. Osmanlı hanedanı tarafından kullanılan egemenlik haklarının padişahlardan alınarak fiilen millet adına bir meclis eliyle kullanılmaya başlanmasına az kalmıştır. Kanaatimizce Ankara'da yeni bir Millet Meclisi kurulacağı ve böylece tek kişinin egemenliğinden millet egemenliğine geçileceği fikrinin, Türk milletinin, Kurtuluş Savaşı gibi varlık-yokluk mücadelesi verdiği en bunalımlı günlerinde doğması bir tesadüf değildir.

Ankara'ya gelen vekillerle birlikte 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmalarına başlamıştır. Meclis'te kabul edilen 7 sayılı kararla *"16 Mart 1337 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükümeti'nce Akdedilen Bircümle Mukâvelât, Uhûdat ve sâirenin Keenlemyekün (yok) Addi Hakkında Kanun"* çıkarılmıştır. Bununla meclis, kendisinin tek meşru otorite olduğunu ortaya koymuştur. İki maddelik bu kanunda *"... BMM'nin tasvibi haricinde İstanbulca akdedilmiş ... imtiyâzat, maadin ferağ ve intikâlâtı ... keenlemyekündür"* denil-

⁴⁷ Takvim-i Vekâyi, 11 Nisan 1920, no: 3824; **Bozkurt**, s. 358, 367; **Küçük, Cevdet** (2020) "Millî Mücadele", DİA, C. 30, Ankara, İSAM Yayınları, ss. 76-83, s. 77. Rifat Efendi bu fetvasından dolayı meşihatça 25 Nisan 1920'de görevinden azledilmiş, padişah tarafından kurulan I. Örfî İdare Divan-ı Harbî tarafından idamına ve mallarının müsaderesine hükmedilmiş fakat, Ancak Ankara hükümeti kendisini hemen müftülük görevine iade etmiştir (**Ertan, Veli** (1992) "Börekçi, Rifat", DİA, C. 6, İstanbul, s. 325).

miştir⁴⁸. Millî irade vatani kurtarmak ve tam bağımsızlığa kavuşmaya odaklandığından “*Damat Ferit Paşa ve Rüfekâsı Hakkında 16 sayılı İstanbul Hükümetince Yapılan Terfilerin Keenlemeyekün Olduğuna Dair 17 sayılı Heyet-i Umumiye Kararı*”⁴⁹ ile “*Şûra-yı Saltanatta Sevr Anlaşmasının İmzası Yönünde Oy Kullanmaların Hiyanet-i Vataniye Suçu ile İtham Olunmasına ve Gıyaplarında Hüküm Verilmesi Hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı*”⁵⁰ gibi kanunlar da çıkarılmıştır.

II. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NİN KURULUŞUNDA MİLLÎ BİRLİK VE MİLLÎ İRADE

Türkiye Büyük Millet Meclisi, sadece Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kuran yasama organı sıfatını hâiz olmayıp aynı zamanda Millî Mücadele’yi yönetmeye devam eden tek merkez niteliğini taşımaktaydı. Bu özelliği nedeniyle tarihte Birinci Meclis, savaş meclisi/millî mücadele meclisi olarak anılmaktadır⁵¹. Mustafa Kemal Paşa Ankara’da yeni bir kurucu meclisin toplanmasının zorunlu olduğunu çok önceden anlamış olmasına rağmen halâ İstanbul’daki hükümetin ve saltanatın devam etmesi arzusunda olanlar vardı. Ama aslında 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kurulmasının öncesinde, bunun yeni bir devlet ve yönetim sistemi getireceği belliydi. Bunu belirten ilk belge 19 Mart Genelgesi’dir. Bu başlık altında söz konusu genelge ile yeni meclisin üyelerinin belirlenmesi süreçlerinde millî iradenin kurucu mecliste nasıl tecelli ettiği üzerinde durulmuştur.

⁴⁸ Düstur, T. 3, C. 1, s. 16 (Ceride-i Resmîye ile neşir ve ilânı: 14 Şubat 1337-No: 2); <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100007.pdf> s.e.t. 13.12.2024.

⁴⁹ Düstur, T. 3, C. 1, s. 10.

⁵⁰ Düstur, T. 3, C. 1, s. 48.

⁵¹ **Başgil**, s. 110; **Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet** (1990) İlk Meclis Millî Mücadelede Anadolu, İstanbul, Çağdaş Yayınları, s. 247.

A. 19 MART 1920 TARİHLİ SEÇİM GENELGESİ VE “KURUCU MECLİS” KAVRAMI

İstanbul’da işgal güçlerinin meclisi dağıtması karşısında halâ kendi varlığını koruma peşinde olan İstanbul hükümetinden ümit kesilmiştir. Ama öte yandan halk yüzyıllardır alıştığı padişahlık ve halifelikten bir çırpıda vazgeçemeyebilirdi. Nitekim bazı mebusların İstanbul’un göbeğinde meclis binasından zorla alınıp götürülmesini protesto edenler olmuşsa da⁵² halâ saltanata güvenenler vardı. Ankara’da bir hükümet/meclis kurulmasını planlayan Mustafa Kemal Paşa’nın her türlü sultanlık, krallık ve monarşiyi kaldırarak Cumhuriyeti kurma fikri ve planını o gün için açıkça dile getirmesi millî mücadele içinde bir çatlağa sebep olabilirdi. Ona göre, beraberinde bir rejim değişikliği öngörüldüğünden yeni meclis hiç şüphesiz bir “meclis-i müessisan” yani kurucu meclisti. Kâzım Karabekir Paşa bu konuda halkın “kurucu meclis” ifadesine alışkın olmadığından bahisle *Mustafa Kemal Paşa’yı ikaz etmiştir*. Atatürk bu olayı “*Bu mesele hakkında iki gün kadar kumandanlarla makine başında fikir alışverişinde bulunarak görüşlerini aldım. Ben, ilk yazdığım müsveddede ‘kurucu meclis’ tabirini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin ‘rejimi değiştirmek salahiyetiyle ilk anda donanmış bulunmasını temin etmektir. Fakat bu tabirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu gibi izah edemediğim için veyahut izah etmek istemediğim için, halkın alışmadığı bir tabirdir diye, Erzurum ve Sivas’tan ikaz edildim. Bunun üzerine ‘fevkalade salahiyete sahip bir meclis’ tabirini kullanmakla yetindim*” ifadeleriyle anlatmıştır⁵³.

Bir süre sonra yaşanan gelişmeler ise, Mustafa Kemal Paşa’yı haklı çıkarmış, bunun üzerine 19 Mart 1920’de “İllere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlıklarına Heyet-i Temsiliyye adına bir telgraf çekerek durum tespiti yapmış, ardından Ankara’da toplanacak Millet Meclisi’nin üyelerinin nasıl seçileceği

⁵² Ağaoğlu, Samet (2021) Kuvayı Milliye Ruhu “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi”, 3. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 27.

⁵³ Atatürk (2015) s. 322. Ayrıca bkz. Gözler, Kemal (2008) Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 5. Baskı, Bursa, Ekin Basın Yayın Dağıtım, s. 29; Özbudun, Ergun (2021) 1921 Anayasası, 3. Baskı, Ankara, ATAM Yayınları, s. 27.

hakkında direktiflerini sıralamıştır⁵⁴. Telgrafın aslında başlık, “Yirminci Kolordu Kumandanlığına” şeklinde olup metnin en sonunda “Haşiye: Kolordu Kumandanlarına, vilâyata, müstakil livalara tebliğ olunmuştur” ifadesi yer almaktadır. Bu bildirimin ayrıca bir intihabat (seçim) tebliği olduğu da belirtilmiştir⁵⁵. Bu telgrafın ardından başka yazışmalar da yapılmıştır. Örneğin seçim usûlünün anlaşılmadığı gerekçesiyle beşinci maddesinin açıklanması için bir telgraf çekilmiş; buna karşılık Ankara’da Yirminci Kolordu Kumandanlığı’na açıklama gönderilmiştir⁵⁶. Mustafa Kemal Paşa, son derece düzenli bir seçim usûlü oluşturmuştur. “*Vatanı ve mevcudiyet-i milliyeyi kurtarmak, hayat ve bekâ esasından ibaret olan teşkilât-ı milliyenin, vatanın her köşesinde, âm ve şâmil bir sûrette taazzuvuna kelevvel devam edilmesini*”, bütün Müdâfaa-i Hukuk örgütlerinden rica etmiştir. Bu ifadeden anlaşıldığına göre millî teşkilat, hayat ve sonsuzluk vasıflarına sahiptir. Başka bir deyişle millî devlet örgütümüz (teşkilât-ı milliyemiz), yaşayan bir canlı gibi olup üstelik de bu yaşayışı ilelebet sürecektir. Bizim görevimiz ise, vatanı ve milletin varlığını kurtarmak, millî teşkilatın vatanın her köşesinde genel ve kapsayıcı şekilde örgütlenmesini sağlamaktır.

Burada Atatürk’ün amacı, yönetim koltuğuna oturup her şeyi eskisi gibi sürdürmek olmayıp milletin iradesinin de dâhil edildiği hatta yönetim sistemi-

⁵⁴ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Y. 4, Eylül 1955, S. 13, Vesika No: 337 (Hey’et-i Temsiliyye Riyaseti tarafından İstanbul’un işgali dolayısıyla olağanüstü yetkiyi haiz bir meclisin Ankara’da toplanması için yeniden bir seçim yapılması hakkında vilâyet ve kolordulara yapılan tamimin aslını göstermektedir). <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_13.pdf> s.e.t. 23.05.2025. *Mustafa Kemal Paşa* işgalden itibaren Heyet-i Temsiliye adına vali kumandan ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerine bir dizi telgraf göndererek emir, görüş ve talimatlarını bildirmiş, görüşmeler yapmıştır (**Sancaktar**, s. 189). <https://kho.msu.edu.tr/hakkinda/harbiyeli_ataturk/nutuk/6/28.html> s.e.t. 13.08.2024. Sözü geçen 19 Mart tarihli telgraftan Nutuk’ta da bahsedilmektedir (**Atatürk** (2015) s. 322). Ayrıca bkz. **Güneş** (2017) s. 111, 116; **Sancaktar**, s. 193.

⁵⁵ **Atatürk** (2015) s. 322; **Tanör**, s. 230; **Tunaya, Tarık Zafer** (1956) “Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş” (Ord. Prof. Muammer Rasit Seviğ’e Armağan’dan Ayrı Bası, İstanbul, s. 15-18, 19-20; **Tunaya, Tarık Zafer** (1958) “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri”, İÜHFM, C. XXIII, S. 3-4, Ayrıbasım, s. 2).

⁵⁶ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Y. 4, Eylül 1955, S. 13, Vesika No: 338, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_13.pdf> s.e.t. 14.08.2024.

nin merkezinde olduğu, tüm kurumlarıyla düzgün işleyen bir seçim ve idare teşkilâtını kesintisiz şekilde kurup sürdürmektir⁵⁷. Belli ki o, zor ama kalıcı olanı başarmak istemiştir. O hâlde milletin temsilcilerinden oluşan bir meclis olmalı; vatanın bütünlüğü ve ulusun özgürlüğü için gereken tüm kararları bu meclis almalıydı. Bunun pratik açıdan da gerekliliği vardır. Çünkü yabancı devletler - idarede tek söz sahibi olan padişahı yönlendirmenin, farklı görüşlere sahip ve-killerden müteşekkil kalabalık bir meclisi yönlendirmekten çok daha basit olma-sı sebebiyle- Türkiye’de bir demokratik rejimin kurulmasını istememişlerse de karşılarında andlaşma imzalayacakları bir hukukî otorite olması gerekirdi. Ata-türk’ün kişisel saltanat hırsı olmadığından milleti doğrudan padişaha karşı kış-kırtmamış, kendisi saltanat koltuğuna geçmeye ya da saltanattan birini göster-melik olarak tahta oturtup onu idare etmeye çalışmamıştır. Doğrudan doğruya halka 19 Mart 1920’de düşmanların Anadolu topraklarını parçalamak için kur-dukları planı anlatarak tüm Türk Milleti’ni, hayat hakkını, bağımsızlığını ve geleceğini kendisi savunmaya çağırmıştır. Aslında İslâm dünyasının kurtuluşu da halifelğin, yabancı etkisinden kurtarılmasına ve Türk millî bağımsızlığının geçmişteki heybet ve azametine yakışan bir inançla savunulup emniyete alınma-sına bağlıdır. Girişilen bağımsızlık ve vatan savaşında Büyük Allah’ın yardım ve koruyuculuğu Anadolu hareketinin yanındadır⁵⁸. Atatürk temelde milletin men-faatini gözeterek millî iradenin egemen olduğu gerçek bir devlet sistemi kurmak istemiştir⁵⁹.

⁵⁷ Atarürk Heyet-i Temsiliye namına çektiği başka bir telgrafta “İstanbul’daki hâl-i fevkalâde Ana-dolu’da kavanin-i Osmaniye’nin meriyetini haleldar edemeyeceğinden ... kanun haricinde hiçbir muamele olunmaması ... esasat-ı kanuniyeye her zamandan ziyade itinâkâr davranılması...”nı istemiştir (Vesika No: 580, s. 1, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_23.pdf> s.e.t. 12.08.2024).

⁵⁸ Bayur, Y. Hikmet (1973) Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti, Ankara, Türk Tarih Kurumu Ya-yınları, s. 44-45; Selek, s. 340.

⁵⁹ Bu, öyle sadece sözle ifade edilen ve yoruma açık bir ifade tarzı olmakla kalmamıştır. Nitekim millî hareketle iş birliği yapmayan İstanbul’a bağlı kalan Konya, Elâzığ ve Malatya valilerinin tutuklanmasını; Trabzon valisi ile Kastamonu ve Ankara valilerinin de görevden alınmasını bildirmiştir (İnalçık, Halil (2022) Millî Mücadele Tarihi, (1908-1923), İstanbul, Kronik Ya-yınları, s. 63). Ayrıca bkz. Güneş (2017) s. 110-111.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart genelgesini yayınlarken dayandığı esas milletin görüş farklılıklarına rağmen vatanını kurtarma ve tam bağımsızlık amacıyla millî birliği, "millet iradesinin hâkim olduğu ve bütün hareketleri buna dayandırmak gerektiği" ilkesidir. Millî amaçları bağımsız bir şekilde gerçekleştirecek bir meclis toplanmadıkça ve millet, kendi hakkındaki kararları kendi temsilcileri vasıtasıyla vermedikçe millî hareket amacına ulaşmış olamazdı. Çünkü Atatürk, rahatlık içinde yaşayan ve yönetimden nemalanan kesimlerin, milletin yıllardır savaşlarda yitip gittiğini önemsemediklerini bilmekteydi. Zamanla iyiniyetli herkes bunun idrakine varmıştır. Ona göre, İstanbul'daki hükûmet, devletin sürüklendiği uçurumdan habersiz, kurgulanmış/gerçek dışı mutlu bir hayat yaşamaktadır. Buna mukabil zafer kazanılıp düşman, ülkeden kovulduğunda; Türk milleti tam bağımsızlığına kavuştuğunda, Mustafa Kemal Paşa, yaptığı tüm bu hareketlerin ve aldığı tedbirlerin Türk milleti tarafından onaylanacağına güvenmekteydi⁶⁰.

Toplanacak olan meclisin niteliği, şekli, süresi, yürütme organının oluşumu ve yasama ile ilişkisi net biçimde belirlenmeliydi. Anadolu Hareketi ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetleri bakımından sorumluluğun sahibi belli olmalı; hukuka uygun ve meşru bir kuruluş gerçekleştirilmeliydi. Eğer bir hukuk devleti kurulacaksa, yetki-sorumluluk dengesi en önemli konudur. Bu kapsamda "*memleketi inkısam ve inhilâlden kurtarmak için derhâl kuvvâ-yı umumiye-i milliyeyi esaslı teşkilat ile tevhid etmek*"⁶¹ amacıyla siyasi bir organizasyon yapılmalıydı. Yeni meclisin ayırt edici özelliği, hem bir milleti temsil meclisi olması hem de buna ek olarak olağanüstü zamanlarda "mukadderât-ı milliye" ile "bilfiil" ilgilenmektir. Yeni meclis, yasama ve yürütmeyi birlikte üstüne almalıdır. Yürütme faaliyetleri ise meclisin içinden atayacağı "vekil"ler aracılığıyla gerçekleştirecekti⁶². Atatürk'ün amacı, en kısa zamanda yönetimde birliği sağlamak, asla ayırıcı bir faaliyet içine girmemek ve bunlara onay vermemektir. Sırf birliği bozmamak için Anadolu'da padişah ve halifeliğin bir temsilciliğinin kurulması-

⁶⁰ İnalçık, s. 64-65.

⁶¹ TBMMZC, D.1, İS. 1, 2. İ, (24 Nisan 1920), C. I, s. 8-30.

⁶² Atatürk'ün Bütün Eserleri (2002) c. 8, İstanbul, Kaynak Yayınları, s. 31-94; Sancaktar, s. 196.

nı istememiştir. Hattâ Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç/otorite olması; başkanlık çekişmesiyle bölünülmemesi için hükümetin/yürütmenin dahi ayrı bir başkanı olmadan meclis başkanının altında oluşturulması öngörülmüştür⁶³.

Atatürk, milletin gerçek temsilcilerinin mecliste bulunmasından çekinmemiştir. Bu seçim yönergesinin duyurulmasından sonra İstanbul'dan Ankara'ya insanlar, âdeta akın etmiştir. Anadolu'da yapılan bu seçimde milletvekili adayı olmak için sınırlayıcı şartlar/kurallar konulmamıştır⁶⁴.

Nitekim bu aşamada Mustafa Kemal Paşa, yeni kurulan İstanbul hükümeti, millî hareketi ve onun icrâ kurulu olan Heyet-i Temsiliye'nin varlığını resmen kabul etmedikçe, onunla hiçbir zaman anlaşmamaya kararlıydı. O hâlde bağımsız hareket etmeli⁶⁵ ve hükümete danışmadan⁶⁶, öncelik alarak derhâl bir bildiri yayınlamalıydı. Henüz millî meclis toplanmamış olduğundan bunu yaparken dayanağı yine, Heyet-i Temsiliye'nin tarafında⁶⁷ olduğunu belirttiği millî irade olmuştur. Anadolu'daki tüm memurlar, milletin bu heyetinin otoritesine tâbi

⁶³ TBMMZC, D. 1, İS. 1, 2.İ, (24 Nisan 1920), C. 1, s. 31-32; **Atatürk** (2015) s. 339.

⁶⁴ **Güneş** (1997) s. 61-62.

⁶⁵ *Mustafa Kemal Paşa'nın*, İstanbul hükümetine güvenmemesine neden olacak gelişmelerin başında, Damat Ferid Paşa'nın Dâhiliye Nâzırı yapılması gelmektedir. Hükümetin bildirisinde, o güne kadar millî hareketin halkı bir araya topladığı; fakat artık bu işlevinin tamamlandığı, devlet idaresinin hükümete geri verilmesi talepleri yer almıştır. Bu yaklaşım şeklinden, Anadolu'daki millî hareketin, sultan hükümeti tarafından, İtilaf devletlerine karşı görüşmelerde koz olarak kullanılacak bir araçtan ibaret olduğu izlenimi edinilmektedir. Oysa *Mustafa Kemal Paşa'ya* göre henüz millî irade temelinde bir mücadele olmadığı gibi devlet düzeni de kurulmamıştır (**İnalçık**, s. 66). Ayrıca konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. **Baykal, Bekir Sıtkı** (2020) Heyet-i Temsiliye Kararları, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları (Kitabın tamamı konuyla ilgili olduğundan sayfa numarası verilmemiştir).

⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın bu tavrını, Çanakkale'de de hayatı önemdeki tehlike karşısında askeri hareketi kendi girişimiyle ele almasına atfen daha iyi anlamak mümkündür (**İnalçık**, s. 64).

⁶⁷ Heyet-i Temsiliye, Kuvva-yı Milliye'nin temsil heyeti olup Erzurum Kongresi kararlarıyla kurulmuş, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanı olduğu, Sivas Kongresi'nde bütün ülke için yetkisi genişletilen, TBMM'nin açılması ile görevi sona eren ve bir döneme damgasını vuran 16 kişilik bir çeşit hükümdür (**Selek**, s. 320). Kongre süreci ve kararları için bkz. **İnan** (2020) s. 60; **Selek**, s. 292, 310. Kongre Tutanakları için bkz. **İğdemir, Uluğ** (1999) Sivas Kongresi Tutanakları, 3. Baskı, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.

olacaklardır. Mustafa Kemal bunu yaptığında, ordu ve milletin gerçekten de kendisini desteklediğini görmüştür. Çünkü millet, aldatıldığının zaten farkındadır. Fakat kendilerini ait hissettikleri ve kendilerine ait olan güvenilebilecekleri bir lider aramaktadır⁶⁸.

Sadece halkının iyiliğini düşünen bir lider olarak Atatürk, siyâsî ve askerî açıdan millî hareketin hâkim kılınması için millî hareketin siyâsî örgütünün yani, Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerinin de güçlendirilmesini istemiştir. Meclis-i Mebûsan'ın dağıtılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın valiliklere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına gönderdiği bildiride devletin merkezinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından selâhiyet-i fevkaladeyi haiz bir meclisin Ankara'da toplantıya çağrılmasını bildirmesi de bu yüzdendir. Bu sırada açıkça beyan etmemesine rağmen meclisin amacı rejimi değiştirmek olacaktır. Bu açıdan sözü geçen meclis, normal zamanların bir meclisi değil de, gerektiğinde rejimi dahi değiştirebilecek olağanüstü ve kurucu bir meclis olmalıdır⁶⁹.

B. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE MİLLÎ İRADENİN TEZAHÜRÜ VE TEMERKÜZÜ

Mütareke döneminin olumsuz şartları, Türk tarihinde milletin kendi kendini yönetme kararlılığının, hiçbir devletin manda veya himayesinde olmadan ilelebet tam bağımsız olma arzusunun ve kendi sınırlarını kendisinin belirleme iradesinin gün yüzüne çıkması için uygun bir zemin oluşturmuştur. Düşman

⁶⁸ Sonunda İstanbul hükümetinden bir temsilcinin (Bahriye Nazırı Salih Paşa) Anadolu'ya anlaşıma yapmaya gönderilmesi süreci için bkz. **İnalcık**, s. 66. Liderlik özellikleri için bkz. **Veli-dedeoğlu**, s. 21.

⁶⁹ Kâzım Özalp bunun, Cumhuriyet'i kuracak bir meclis olması gerektiği kanaatinde olduğunu anılarında belirtmektedir (**Özalp**, s. 106-107); **Özbudun** (1921) s. 65. Osmanlı Devleti'nin dağıldığı daha Misak-ı Millî ilan edildiği zaman belli olmuştu. Fakat Kurtuluş Savaşı'nda etkin yer alan komutanlardan bazılarının dahi bunu tam anlayamadıkları; millî iradeyi tesis yolunda atılan adımların da tıpkı öncekiler (Tanzimat yenilikleri) gibi günü kurtarma, Batılı devletlerin ağzını kapama amaçlı olduğunu düşündükleri görülmektedir (**Berkes, Niyazi** (2011) Türkiye'de Çağdaşlaşma, 16. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 480).

çizmesiyle ezilen millet, tarihteki büyüklüğünü milletin bölünmez bütünlüğüne ve millet iradesine borçlu olduğunu idrak etmiştir. Önceden fetihlerle ülkesini giderek genişleten Osmanlı Devleti'nin son dönem yöneticilerinin yabancı devletlerin himaye ve manda siyasetleri karşısında takındıkları teslimiyetçi tavır, zaten millette uzun süreden beri memnuniyetsizlik uyandırmaktaydı. Yöneticilerin yabancı bir gücün himayesine girmeyi kabul etmesi, Mustafa Kemal Paşa ve milliyetçi halk kesimleri tarafından bu yüzden nefretle karşılanmaktaydı. Damat Ferid'in *"Türkiye, eğer bir himaye altına verilecekse Fransa'nın çürümüş ve Amerika'nın manda yönetiminde tecrübesiz olması sebebiyle, "Padişah'tan köylülere kadar bütün Türkiye'nin en içten dileği" böyle bir idarenin İngiltere'ye verilmesidir"* şeklindeki ifadeleri, bunun nedenini açıkça ortaya koymaktadır⁷⁰.

Yine aynı dönemde kurulmuş olan İngiliz Muhipleri (Sevenleri) Derneği'nin kurucusu Sait Molla, Osmanlı ülkesinde açık açık *"... Milletimizin büyük çoğunluğunun Amerika muhit ve tarihinden haberdar olmadığı buna mukâbil kendisi gibi İngiliz muhabbetini taşıyanların kat'i galibiyete ulaştığı..."* gerekçesiyle, *"Anadolu köşelerine kadar memleketimizin bütün muhitinde İngilizler hakkında büyük bir hürmet ve muhabbet inkişaf eylemiş (gelişmiş) olduğundan, Türkiye'de ufak bir İngiliz müzâheretinin büyük ve vâsi mikyasda (geniş ölçekte) başarıya ulaşacağı pek aşîkârdır"* diyebilmiş, *"İngiltere ve Biz"* başlığı altındaki seri makalelerinde: *"Osmanlılar, eski Türkler, ancak İngiliz kavm-i necîbinin samimi müzâheretiyle te'min-i hayat ve refah edebilir"* tezini rahatça ve hiç tutuklanmadan savunabilmiştir⁷¹.

⁷⁰ <<https://www.turk.org.au/milli-mucadelede-zararli-dernekler-ve-isyanlar/>> s.e.t. 15.08.2024. Vahdettin ve etrafındakilerin yardımı düşmanlardan beklemesi; hayatietini sürdürmek için galip-mağlup ilişkisinden medet umması nedeniyle Damat Ferid'in sığınma yöntemini savunduğu tezi için bkz. **Tunaya, Tarık Zafer** (2003) *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler* (1876-1938), Mütareke Cumhuriyet ve Atatürk, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 23.

⁷¹ Sait Molla, Mütareke Dönemi'nde İngiltere'nin Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek amacıyla kurulan "Türkiye'de İngiliz Muhipleri Cemiyeti"nin kurucu Genel Başkanı, Kürt Teâlî Cemiyeti üyesi, İngilizlerden aldığı parayla çıkardığı Türkçe İstanbul Gazetesi'nin sahibi ve yazarıdır. En ünlü makalesi *"İngiliz Taraftarıyım"* başlığını taşır (13 Ağustos 1919-Türkçe İstanbul). Mustafa Neşet Molla'nın oğlu ve Şeyhülislâm Cemâlettin Efendi'nin yeğeni olması nedeniyle dinî çevrelerde önemli bir etkiye sahiptir. Mütareke'nin imzalanması ile birlikte İstanbul'a dönen Sait Molla, İngilizler lehinde ve İngiliz mandasının kabul edilmesi yönünde birçok makaleler yazmıştır. Böyle bir kişinin Şûrâ-yı Devlet üyeliği ve Adliye Nezareti

Yöneticiler ve kimi aydınlar arasında İngiltere, Fransa ve Amerika mandacılığının savunulması⁷²; giderek yaratılan bu algının halk arasında dahi konuşulur hâle gelmesi, millî iradeye sahip halk kesimlerinde muhtemelen ciddi bir sarsıntı ve zaman içinde bunun yerleşmesi de maddî-manevî bir çöküntü yaratmıştır. Hem Arapların hem Balkan uluslarının imparatorluktan ayrılarak bağımsızlık kazanmaları karşısında devletin onları bir arada tutmak için yaptığı yenilik ve girişimler yeterli olmamıştır. İşte bu olumsuz koşullar altında “millî irade” kavramı ilk telaffuz edilmeye başlandığı andan itibaren millet tarafından kabul görmüştür. Halk arasında yaşananlar ile yönetim kademelerinde yaşananlar arasında fark vardır. Bu yüzden millî iradenin özellikle Anadolu'daki halk nezdinde bir millî birlik oluşturarak millî kuvvetlerin arkasında yer almasının dönemin hukuk metinlerine ne şekilde yansıdığı aşağıda ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

C. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN TEŞEKKÜLÜ VE ÜYELERİNİN ÖZELLİKLERİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin⁷³ üyeleri iki seçimden ve üç kanaldan gelmiştir. Zorlu şartlar altında yapılan bu seçim⁷⁴ 1919 sonunda yapılan Meclis-i Mebusan genel seçimi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da toplanacak meclis

Müsteşarlığı yapabilmiş olması da ilginçtir. Molla, aslında İngiliz Büyükelçiliğinden her ay 300 lira aldığı bilinen bir İngiliz ajanı; İngiliz Muhipleri Cemiyeti ise, İngiltere Büyükelçiliği'nde görevli Protestan Misyoneri Rahip Robert Frew ve İngiltere Büyükelçiliği baş tercümanı Mr. Ryan tarafından 20 Mayıs 1919 günü İstanbul merkezli olarak Sait Molla'ya kurdurulmuş zararlı bir cemiyettir <<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sait-molla/>> s.e.t. 19.05.2025. Ayrıca bkz. **İnalcık**, s. 71.

⁷² **Güneş** (1997) s. 137 vd.

⁷³ 23 Nisan 1920 günü alınan 1 sayılı meclis kararının başlığında “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sûret-i Teşekkülü Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı” denildiği için meclisin adının Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak tescil edildiği kabul edilmelidir (**Tanör**, s. 233). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin işlemlerinin bazılarında mecburen Osmanlı Devleti'ne atıf yapılmışsa da meclise hiçbir zaman “Osmanlı meclisi” denilmemiş, bu sıfat hiçbir ifadenin içine karıştırılmamıştır (**Karatekin, Enver** (1973) Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi, İstanbul, Sinan Yayınları, s. 125.

⁷⁴ Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Fon: 110-9-1-11, Kutu: 33, Gömlek: 0, Sıra: 10; Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Fon: 110-9-1-11, Kutu: 22, Gömlek: 0, Sıra: 70.

için yaptığı çağrı doğrultusunda gerçekleştirilen ikinci genel seçimdir. Bu durumda meclisin, hem Osmanlı seçim sisteminden gelen, hem de Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart genelgesinde belirlediği esaslara göre seçilen vekillerden oluştuğu söylenebilir. Üyelerin geldikleri şehirler ise, İstanbul (eski Meclis-i Mebusan), yeni seçim sandığından çıkanların mensup oldukları yerler ve Malta adasıdır. Çoğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin aktif üyesi olan bu mebuslar, partili değillerdir. Fakat II. Meşrutiyet'in ve Abdülhamit'in kurduğu siyaset dünyasının birer parçası oldukları vâkidir⁷⁵.

Meclis çok ağır iç ve dış koşullar altında oluşmasına rağmen seçimler sonucunda ortaya çıkan tabloda meclisin temsil yeteneği, normal seçimlerde görülenlerden daha yüksektir⁷⁶. Çünkü normal şartlarda seçilen vekillerin çoğu genel başkanın tercihlerini yansıtmaktadır. Bu meclis ise, neredeyse Sivas Kongresi'nin genişletilmiş bir örneği görünümündedir. Başka bir deyişle meclis, hukuken bir müdaffa-i hukuk organı niteliğindedir. Bu durumda İcra Vekilleri Heyeti de önceki Heyet-i Temsiliyye'nin hukukî kimlik kazanmış şekli olmaktadır⁷⁷.

Meclisteki üyeler hayat ve düşünce tarzları bakımından birbirinden çok farklı özelliklere sahiptir. Meclisteki mebus sayısı ile ilgili olarak farklı kaynaklarda farklı sayılar verilmiştir. *Demirel'e* göre, üyelerin 104'ü yeni seçilmiş, 27'si eski Meclis'ten gelmiştir⁷⁸. Daha çok bürokrat, çiftçi, serbest meslek/ticaret erbabı, din adamı sınıfından kişiler vardır. Doktor, mühendis, avukat, gazeteci, bankacı, memur, asker, çiftçi, tüccar, tarikat şeyhi (Mevlevî-Bektaşî-

⁷⁵ Tanör, s. 231. Demirel, Ahmet (2010) İlk Meclisin Vekilleri (Milli Mücadele Döneminde Seçimler), İstanbul, İletişim Yayıncılık, s. 75; Velidedeoğlu, s. 15, 247.

⁷⁶ Mebusların meslekleri tablosu için bkz. Frey, Frederick W. (1965) The Turkish Political Elite, (Cambridge Mass.: M.I.T. Press) <<https://archive.org/details/turkishpolitical00fred/page/n7/mode/2up>> s.e.t. 08.12.2024, s. 181; Özbudun, 1921, s. 2-3; Esen, Atakan (2023) "Siperden Kürsüye: Birinci Meclisin Asker Milletvekilleri ve Meclisteki Bazı Temel Tartışmalar Üzerinden Siyasal Alandaki Etkinliklerine İlişkin Değerlendirme", TBMM'nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu, ATAM Yayınları, C. 1, ss. 87-126, s. 87.

⁷⁷ Tunaya (1958) s. 11.

⁷⁸ Demirel, Ahmet (1994) Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 91.

Nakşibendî), vâiz, kâdı, harameyn-i muhteremeyn, postnişin, eski nâzır, vergi memuru, paşa, müftü, müderris, belediye başkanı, aşiret reisi ve ulemâ gibi çeşitli toplumsal tabakaları temsil eden milletvekillerinin bir arada bulunduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, ilköğrenimini tamamlamış milletvekili olduğu gibi; birden fazla yüksekokul bitiren, tahsilini yurt dışında yapmış olan; gerek Batı, gerekse Doğu dillerinden birkaçını bilen milletvekilleri de vardır. Fakat bunlar arasındaki en önemli grup, şüphesiz ki askerlerdir. Milletvekilleri gerek konuşma tarzları, giysileri, yaşam tarzları ile gerekse Osmanlı'nın son döneminin fikrî akımları ve siyasî mücadeleleri içinde yoğrulmuş karakterleri ile Türkiye'nin tüm toplumsal kesimlerini meclise aynıyla yansıtmışlardır. Meclis görüşmeleri, mebuslar arasındaki tartışmalar, sosyal köken ve düşünce yapısındaki bu farklılıkları açıkça ortaya koymaktadır. Fakat bu kadar muhtelif karaktere rağmen hepsinin, yönetimde millî iradenin (çelik irade) hâkim kılınması amacı ve Kuvva-yı Milliye rûhu etrafında birleştiği; meclise, Anadolu ve Rumeli Müdâfâ-i Hukuk Cemiyeti'nin hâkim olduğu görülür⁷⁹. Üyelerin en muhafazakârı da dâhil olmak üzere hepsi, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerindeki Osmanlı yönetimlerini eleştirmektedir. Meclisin yeni düzeninde Osmanlı'nın çöküş devrinde yaptığı hataları tekrarlamamak gerektiğini dile getirmektedirler. Belki de bu yüzden meclisteki tartışmalar büyük ölçüde sosyal ve fikrî çeşitlilik ve canlılığa sahiptir. Bu meclisin, Türk siyaset ve hukuk tarihinde, halkın serbest iradesi ile seçilmiş ilk ve tek kurucu meclisi olduğu ve belki de bu nedenle yeni bir Türk devletini kurabildiğini söylemek mümkündür⁸⁰.

İlk cumhuriyet meclisinin vekillerinin eğitim düzeyleri gayet yüksektir. Yükseköğretim alanlar meclisin %39,6'sını; medreseyi bitirenler %22'sini; meslek okullarını bitirenler %3,8'ini, ortaöğretim kurumlarını bitirenler %27,3'ünü;

⁷⁹ Velidedeoğlu, s. 15-16; Tunaya (1958) s. 5-6; Özbudun (1921) s. 2-3; Güneş (2017) s. 131. Vekillerin içinde, İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin üyeleri gibi birbirlerine düşman olanlar dahi vardı. İttihatçılar hem Birinci hem İkinci grupta hem de bağımsız olarak yer almaktaydı (Güneş (1997) s. 78-79; Güneş (2017) s. 1160-161).

⁸⁰ Özbudun (1921) s. 55; Tunaya (1958) s. 11. Emekçi halk kitleleri ve köylülerin aynı oranda olmayışı bu meclise kozmopolit ve elit bir özellik katmıştır. Siyasal seçkinler/millî burjuvazi/orta sınıf kavramları için bkz. Tanör, s. 233.

özel öğrenim görmüş olanlar %4'ünü; ilköğrenimini tamamlayanlar ise %0,7'sini meydana getirmektedir⁸¹.

Milletvekilleri, ülkenin içine düştüğü sıkıntılı sürecin siyasî partilerden kaynaklandığını düşündükleri için ilk aşamada parti kurmaya sıcak bakmamışlardır. Bunlara göre önce ülkenin tam bağımsızlığına kavuşması ve işgalcilerin ülkeden çıkarılması sonra da siyasetin normalleşmesi gerekmektedir. Bu gerçekleşmeden başlayan bir siyasî mücadele insanları partiler vasıtasıyla böler ve birbirine düşman ederek millî birlik içinde yapılması gereken işleri daha da zorlaştırırdı⁸². Öte yandan her ne kadar meclisteki mebuslar ortak bir amaç etrafında toplanmışlarsa da yine de farklı kültürlerden gelen bu üyeler kendi aralarında bir araya gelerek gruplar da oluşturmuşlardır. Odaklanılması gereken nokta kesin hatlarıyla belli olduğu için saltanatın ve/veya halifeliğin sürmesini veya kaldırılmasını isteyen farklı ideolojilerden olanlar da aynı çatı altında ve aynı amaç uğruna bir araya gelebilmiştir. Bu ortak düşünce/amaç tam bağımsızlıktır. Nitekim birçok konuyu tartışabilen bu insanlar -devrimci olsun muhafazakâr olsun- hiç olmazsa bir süre daha birlikte yaşayabilecekleri formüller üzerinde uzlaşabilmişlerdir. Örneğin bu meclisin, Kanun-ı Esâsî hükümleriyle bağlı olmayan bir kurucu meclis olduğu konusunda saltanat taraftarı muhafazakârlardan ciddi bir itiraz gelmemiştir⁸³.

Mecliste ilk etapta ortaya çıkan farklı görüşler rahatlıkla dile getirilebildiği için mebuslar birbirlerinin fikirlerinden etkilenerек kendi özgün görüşlerini oluşturabilmişlerdir. Böylece zaman geçtikçe fikirler değişip gelişmiş; ilk günlerdeki fikrî ayrışmalar sonradan devam etmemiş ve yerini yeni görüş farklarına bırakmıştır. Örneğin anayasa görüşmeleri sırasında en çok tartışılan konular arasında meslekî temsil, seçimlerin tek dereceli olup olmayacağı, halifeliğin kaldırılması, hanedan mallarının hukukî statüsü saltanatın ideolojik temelleri ülke-

⁸¹ Demirel (2010) s. 164. “Meclis, diğer kongrelere nazaran daha umumi ve şümüllü bir kongredir, adeta Sivas Kongresi’nin büyülmüş bir şeklidir (Tunaya, Tarık Zafer (1952) Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952, İstanbul Üniversitesi Basım Evi, İstanbul, s. 527).

⁸² İlk mecliste birkaç sosyalist parti dışında partileşme olmamıştır (Güneş (2017) s. 131-132).

⁸³ Özbudun (1921) s. 55.

de eğitimin hangi esaslar üzerinde ve ne şekilde yürütüleceği Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutan olması; Sakarya Savaşı'ndan sonra ordunun bir süre daha savunmada kalması; İcra Vekilleri Heyeti'nin görev ve yetkileri; Ankara İtilâfnâmesi gibi hususlarda sağlık, sosyal yardım ve sosyal güvenlik alanlarında mevcut ve çözüm bekleyen birçok sorun Savaş bittikten sonra insanların tekrar eski yaşadıkları topraklara dönebilmesi amacıyla Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) kurulmuştur. Meclis dış politikada ise, millî menfaatlerin gözetilmesi ile Batı ve Doğu arasında kurulması gereken dengeyi önemseyen girişimlerde bulunmuştur⁸⁴.

Meclis'te Mustafa Kemal Paşa taraftarları Birinci Grubu; muhalifler ise, İkinci Grubu meydana getirmişlerdir. Anayasa görüşmelerinde ise, bu iki grup arasında bir ayrışma yaşanmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın savunduğu bir görüş, Birinci Grup'tan olan bazı kişilerce desteklenmeyebilirken aksine, ikinci gruptan mebuslarca desteklenebilmiştir⁸⁵. İki ay kadar süren anayasa görüşmelerinin sonunda yenilikçiler ve gelenekçiler bu özel dönem için aralarındaki temel sorunlarda uzlaşmayı başarmışlar; anlaşamadıkları konuları ise, ertelemek şeklinde akıllıca bir yol izlemişlerdir. Üzerinde anlaşma sağlanan konular anayasanın maddelerini oluşturmuştur⁸⁶.

Meclis'te girilen bazı tartışmaların sonradan uzlaşma ile sonuçlandığı görülmektedir. Bu durum millette bir tartışma kültürünün yerleşmesine neden olmuştur. Saltanatın kaldırılmasından İstanbul'un İtilaf devletlerinin işgalinden kurtarılmasına (4 Ekim 1923) kadar geçen sürede “İstanbul'un pâyitahtlığı yerine, Ankara'nın makarr-ı idare (hükûmet merkezi)” olduğunu kabul eden 13 Ekim 1923 tarihli Heyet-i Umumiye kararı uygulanmıştır. Bu doğrultuda - İstanbul da dâhil olmak üzere- ülke, Ankara'daki millî hükûmet tarafından yönetilecektir. Tüm baskı ve zorlamalara rağmen bir türlü İstanbul hükûmetinin bünyesinde toplan(a)mayan (temerküz etmeyen) millet iradesi, kendi yönünü

⁸⁴ Güneş (2017) s. 132.

⁸⁵ Güneş (2017) s. 144. Anayasanın tümüne aleyhte oy veren Birinci gruptan Tunalı Hilmi Bey olmuştur (Özbudun (1921) s. 56).

⁸⁶ Özbudun (1921) s. 49-50.

çizmiş ve Ankara hükümeti nezdinde tecelli etmeye başlamıştır. 1 Nisan 1923'te meclise verilen bir ortak önergeyle “müdafaa-i vatan” amacıyla toplanan ilk meclisin bu görevini tamamladığı; bundan sonra artık barışa ve ekonomik kalkınmaya yönelik işlere sıra geldiği; bunun için tekrar halkın oyuna başvurulmasının zaruri olduğu belirtilmiştir. İsmet Paşa da aynı kanaatte olduğundan ve Lozan görüşmeleri belli bir aşamaya geldiğinden varılacak sonucun meclisin, dolayısıyla halkın onayına sunulmasının uygun olduğu düşünülmüştür⁸⁷.

III. 1921 TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU'NDA MİLLÎ İRADENİN YERİ

Türkiye’de millî iradeye dayalı olarak girişilen kurtuluş hareketinin hukukî niteliğini tespit etmek önemlidir. Burada “millet ile meclisi” arasında karşılıklı bir destek ve birbirini besleme durumu vardır. Daha en başından itibaren yerel ve genel kongrelerle gün yüzüne çıkan süreç dikkate alındığında, süreci yönetenlerin meşruluk ve hukukîliğe önem verildiği görülür. Bu kurtuluş hareketinin amacı doğrudan doğruya bir hukuk ve devlet düzeni kurmaktır. Bunun, fiilî bir hareket veya devletsiz anarşist bir düzen kurmak ya da düzensizlikten çıkar sağlamak isteyenlerce gerçekleştirilen çete faaliyeti olmadığı açıktır. Başından beri planlanan, tüm kurumlarıyla işleyen ve halkın temsil edildiği meclisi olan bir cumhuriyet kurmaktır. İşte bu özellik, Türk milletinin kurtuluş hareketini, her devirde dünyada görülen benzerlerinden çok ayrı bir yere koymayı gerektirmektedir⁸⁸.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Anadolu’da kurulmuş ama adı konulmamış yeni devletin anayasasıdır. Türk hukuk tarihindeki anayasalar düşünüldüğünde hem süreç hem de içerik bakımından millî iradeyi en iyi şekilde temsil edenin, 1921 Anayasası olduğu görülmektedir. Aşağıda bu sürecin önemli kilometre taşları ve 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun yapım sürecinde gelişen millî iradeye yönelik ilke ve maddeleri değerlendirilmiştir.

⁸⁷ Güneş (2017) s. 132, 136.

⁸⁸ Tanör, s. 247.

A. 1921 TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU'NA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Parlamente sistem, temelde monarkın yetkilerini kısıtlamak ve halkın iradesini yansıtabilmek, hattâ idarecilerin yönetime dair iş ve kararları tamamen halk iradesi doğrultusunda gerçekleştirmesini sağlamak amacıyla oluşturulmuş yönetim şeklidir. Batı'da ve Doğu'da parlamente sisteme geçiş süreçleri farklı şekillerde olmuştur. Bu fark, her toplumun kendi tarihî birikiminden kaynaklanmaktadır⁸⁹. Bir ülkede parlamento'nun gelişmesinin yaşanan dönemdeki toplumsal, ekonomik, eğitime dair ve askerî şartlarla ilgisi olduğu su götürmez bir gerçektir. Ama öncelikle insanların, kendilerinin değerli olduklarını hissetmeleri temeline bir psikolojik ve zihni altyapının oluşması gerekir. Başka bir deyişle insanlar, sırf insan olmak sebebiyle bir takım hak ve özgürlüklere sahip olduklarının; kendi kendilerini yönetme hakkının da bunlardan biri olduğunun bilincine varmalıdır. Kimse, sıfatı/mevkii ne olursa olsun, bir başkasının rahatı için yaratılmış bir eşya/köle değildir. Herkesin doğuştan sahip olduğu haklarını talep konusunda eşit olduğu ve toplumda düzenin sağlanması için, kendi hakkının, bir başkasınınkinin başladığı yerde bittiğinin idraki içinde bulunması gerekmektedir. İdarecinin işi, halkın kendi kendini yönetme hakkını devrettiği kişi olması hasebiyle, milletin kaynaklarını en iyi şekilde yönetmektir. Bir ülkede tüm bu işlerin düzenlenmesi için öngörülen parlamento yasama, denetim ve temsil işlevlerini üstlenmiştir. Ancak bu işleri yerine getirirken bilgi ve idari- teknik desteğe ihtiyacı vardır. O nedenle güçlü bir devlet isteniyorsa idarî açıdan düzgün bir teşkilât kurulması gerekir. Çünkü devlet daima zaman içinde halktan gelecek olan hak, hukuk ve hürriyet taleplerini karşılamak durumundadır.

Doktrinde Osmanlı Devleti'ne bu fikirlerin Fransız Devrimi'nin etkisiyle geldiği şeklinde yaygın bir kanaat vardır⁹⁰. Osmanlı monarşisi toplumu ileriye taşımada yeterli olmadığı⁹¹ gibi millet iradesinin mecliste tezahür ederek halkın

⁸⁹ A. Ağaoğlu (1927) s. 3-4; Berkes, s. 25 vd.

⁹⁰ Güneş (2017) s. xviii.

⁹¹ Teokratik bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin kurucu unsuru Türklere'dir. Ancak toplum yapısı karmaşıktır. Osmanlı yöneticileri, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalı devletlere göre iç ve dış dinamiklerde gelişim gösterememiş ve sorunlara kalıcı çözümler ürete-

yönetime katılması taleplerini karşılamak gibi bir aslî amaca da sahip değildir. Bu nedenle bir mukayese bakımından 23 Nisan 1920’de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin oluşumu, üyelerin özellikleri ve kuruluşu sırasında yaşanan sorunlar ve tartışmaların değerlendirilmesi önemlidir. Birinci meclisin sahip olduğu hukukî ve sosyolojik temsililik özelliği 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun içeriğini etkileyerek ona millî iradeyi lâıkiyla temsil eden bir meclis tarafından yapılmış olan tek anayasa olma vasfını kazandırmıştır⁹².

Dönemin şartlarında halkın psikolojik durumu⁹³, ekonomik ve eğitim seviyesi ile dönemin askerî şartları göz önüne alındığında sistemi iyi bilen, halkın yararını düşünen, iyiniyetli ve aydın bir lidere ihtiyaç olduğu açıktır. Bu boşluğu da Atatürk en iyi şekilde doldurmuştur. Atatürk’ün yaptığı en önemli şey, asıl konudan sapmadan, o gün yapılması gereken şeye odaklanmak, işi uzatmamak; kısır çekişmeleri bertaraf etmek ve sonuca kilitlenmektir. Millet egemenliği, kayıtsız ve şartsız, bağımsız bir devlet konusundaki ortak fikir ve kanaatlerdeki birliği bozacak her şey engellenmelidir. Bu anlamda odak noktası, millî birlik ve bütünlük içerisinde yeni kurulan devletimizin teşkilatını gösteren bir anayasanın yapılmasıdır. Bu aşamada teşkilat yapısına hâkim olacak ilkeler önemlidir. Bunun için önceden sarayda bulunan kanun yapma ve yürütme yetkisini Büyük Millet Meclisi’ne aktarmak; ordu ve medresenin denetim yetkisini -seçim mekanizmasına bağlayarak- ikinci seçicilere kaydırmak, böylece devleti, en kısa yoldan halka götürüp birleştirmek ve kaynağına iade etmek yeterli olmuştur. Yeni sistemin hareket noktası; en doğru düşüncenin halk tefekkürü kaynağından geleceği düşüncesidir. Devletin tüm erklerinin (yasama-yürütme-yargı) birleşik ve bütünlük bir biçimde millet meclisinde toplanmasının sebebi budur. Türk milleti bu noktaya, kayıtsız şartsız millet hâkimiyeti temeline dayanan bir devrim yoluyla gelmiştir.

memiştir. Her biri ayrı devlet peşinde olan bazı etnik unsurların, toplum ve devlet içinde yaptıkları ayrılıkçı eylemler devletin çöküşünü hızlandırmıştır. Din ortak paydası, ayrılıkçı akımları gidermede etkili olamamıştır. Bu durum ayrıca TBMM’nin açılmasını zorunlu kılan etmenlerin başında gelir (Güneş (2017) s. xx).

⁹² Özbudun (1921) s. 2.

⁹³ Tunaya (1998) s. 42, 74 vd.

B. 1921 TARİHLİ TEŞKİLÂT-I ESASİYE KANUNU'NUN İLGİLİ MADDELERİ

1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, hakkındaki anayasa görüşmeleri kurtuluş savaşının tüm cephelerde en kanlı şekilde sürdüğü günlerde gizli oturumlarla birlikte iki ay sürmüştür⁹⁴. Kanun meclisin açılışından dokuz ay sonra çıkarılabilmektedir. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde millî iradeyi layıkıyla temsil eden bir meclis tarafından yapılmış olan tek anayasa 1921 anayasasıdır⁹⁵. 307 sayılı Osmanlı İmparatorluğu'nun İnkıraz Bulup TBMM Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair TBMM Kararı⁹⁶ ve 308 sayılı "TBMM'nin Hukuku Hâkimiyet ve Hükümrininin Mümessil-i Hakikisi Olduğuna Dair TBMM Kararı"⁹⁷ önemlidir (1-2 Kasım 1922) Bunlar, uygulamada bir gereği olmasa bile dile getirildiği için belirtilme ihtiyacı duyulan Kanun-ı Esasî'nin yürürlükten kalkma tarihinin tespiti bakımından anlamlı kanunlardır. Bu ikincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık tarih olduğunu 1921 Anayasası'nın kabulüne (20 Ocak 1921) dayandırmaktadır⁹⁸.

Atatürk, Meclis'in açılışından hemen sonra kuruluşun temel esaslarını içeren bir önerge vermiştir. Meclis ve İcra Vekilleri Heyeti, bu esaslar dâhilinde çalışmaya başlamış; yeni kurulan Hukuk-ı Esasiye Encümeni, esas teşkilatı düzenlemek için bir kanun tasarısı hazırlamaya girişmiştir. Yaklaşık dört ay sonra, encümen tarafından uzunca bir de gerekçesi olan "Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadd-ı Kanuniye" başlıklı bir kanun Meclis'e sunulmuştur. Tasarı metninde milletin egemenliği esası ile bağdaşmayacak ifadelerin olduğu tespit edilmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin süresiyle ilgili olan bu ifadeler, "*Halife ve Padişah'ın esareti ve diğer hadiselerin de buna eklenmesiyle hâsıl olan zaruretin sevk ve zorlamasıyla teşekkül eden Meclis'imizin, ... ihlâl edilen hilafet ve saltanat hakkı ve millet ve vatanın bağımsızlığının teminine ve*

⁹⁴ Velidedeoğlu, s. 69.

⁹⁵ Özbudun, s. 2.

⁹⁶ Düstur, T. 3, C. 3, s. 149.

⁹⁷ Düstur, T. 3, C. 3, s. 152-153.

⁹⁸ Aybay, Rona (1985) "Anayasal Metinlerde Egemenlik", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 40-44.

teyidine değin...” şeklindedir. Meclisin varlığını ‘gayenin hâsıl olmasına değin’ ibaresiyle sınırlandıran bu anlayış meclisin kalıcı olmadığının düşünülmesine yol açmaya müsaitti⁹⁹.

Kanun’un birinci maddesindeki “*Büyük Millet Meclisi, kanun yapma ve icra kudretlerine sahiptir ve devlet idaresine bizzat ve bağımsız olarak el koymuştur*” hükmü tasarındaki ifade ile birlikte düşünüldüğünde Meclis’in bu yetkisinin dahi geçici olduğu anlamı çıkar. Nitekim bu ibareler meclis üyelerinin birçoğunun eleştirisine yol açmış ve encümenin ifadeleri, maksadı ortaya koymada yetersiz bulunmuştur. Üyelerin çoğu, birinci maddenin başına “*hilafet ve saltanatın ve vatan ve milletin bağımsızlığının kurtarılmasına kadar*” ibaresinin konulmasını; ikinci maddedeki “*gayenin elde edilmesine değin*” ibaresi yerine daha doğru bir açıklamanın getirilmesini istemişlerdir. Bu konuda yoğun tartışmalar olmuştur. Bazı mebuslar, saltanatı kapsadığından bahisle yalnız “hilafet” kelimesinin yeterli olduğunu ifade etmişler; bazı hoca efendiler ise, hilafetin manevî boyutunu öne sürerek buna karşı çıkmışlardır. Onlara göre saltanat sadece hükmettiği memleketleri; hilafet ise, bütün dünyadaki İslâm diyarlarını kapsardı. Bu konudaki tartışmalar günlerce sürmüştür. Çünkü halifelik ve padişahlığın devam edeceğini düşünenlere göre yeni kurum ve kuralların hepsi geçicidir. Hilafet ve saltanat makamı, işlevlerini ifaya imkân bulduğu ve koşullar eski haline döndüğünde ülkenin yönetim şekli, eski hâline (saltanat ve hilafete) rücu edecektir. Onlara göre Ankara’ya toplanan bu kadar insan, geçici tedbirler için çalışmakta yaşanan bu kadar olay hiçe sayılmaktadır¹⁰⁰.

Yukarıdaki görüşün karşısında olanlar yani, saltanatın millete intikal ettiği- ni ve artık ortadan kalktığını; hilafetin de, saltanat demek olduğundan onun da varlığının gereği kalmadığını düşünenler o günkü şartlarda bunu tüm açıklığıyla dile getirememişlerdir. Tartışmalar uzayınca Mustafa Kemal 25 Eylül’de yapılan bir gizli oturumda Meclis’e bazı açıklamalarda bulunmuştur. Burada kendisi, odaklanılması gerekenin hilafet ve saltanatla, halife ve sultan olmadığını vurgulamış; Türk milletinin ve onun tek temsilcisi yüce Meclis’in, vatan ve milletin

⁹⁹ Atatürk (2015) s. 424.

¹⁰⁰ Atatürk (2015) s. 423-424.

bağımsızlığını, hayatını temin için çalışıp dururken bir de, padişahın yeniden gelip gelmeyeceği gibi konularla uğraşmasının doğru olmadığını; hattâ bunu sakıncalı bulduğunu anlatmış, tüm ihtimallerini çürütecek argümanları ortaya koymuştur. Ona göre, en azından o an için bu konulardan hiç bahsetmemek yüksek menfaatler gereğidir. Bu kadar mebus, bu kişiye “halife ve padişah” derse, millet, görünüşte halifenin, fakat gerçekte düşmanın emirlerine itaat edecektir. Tartışmanın konusu olan kişinin düşman işgali altında olduğu bellidir. Bu durumda bu kişi, ya hâin veya makamının güç ve yetkilerini kullanmaktan yasaklanmış durumdadır. Her iki durumda da Türk milletini temsil edemeyecek olduğu sonucu değişmemektedir. Bu kısır tartışmalar devam ederse, millet ve yüce meclis, asıl maksadından sapıp -Ali ile Muaviye devrinde olduğu gibi- sonu gelmeyecek bir halifeler savaşına sürüklenmiş olacaktır. Bu konu önemli ve nâzik olduğundan bugün bu tartışmalara hiç girilmemesi, zamanı geldiğinde değerlendirilmesi daha uygun olur. Söz konusu oturumda Atatürk, “*Bugün koyacağımız kanunî esaslar, mevcudiyet ve bağımsızlığımızı kurtaracak olan Millet Meclisi’ni ve millî hükümeti takviyeye yönelik mâna ve salahiyeti temin ve ifade etmelidir!*”¹⁰¹ ifadeleriyle konuşmasını bitirmiştir¹⁰². Meclisin karar organı oluşu işlerin şûra esası ile çözülmesini emreden İslâm dinine uygundur¹⁰³.

Mustafa Kemal Atatürk, 23 Nisan’da Meclis’in açılışından bir gün sonra yaptığı konuşma ve ardından verdiği önergede, ilk kez (millî irade-meclis) ilişkisini tam bir açıklıkla ortaya koymuştur. *Mustafa Kemal Paşa’nın*, önergenin

¹⁰¹ **Atatürk** (2015) s. 425-426.

¹⁰² Çeşitli tartışmalardan sonra devletin şekli, dinî dayanaklarla da desteklenerek saltanat ve halifelikten cumhuriyete dönüştürülmüş nihayet 3/4 Mart 1924’te 431 sayılı karar ile hilâfet de kaldırılmıştır (**Başgil**, s. 109; **Akın, Rıdvan** (2011) “Millî Mücadelede İki Anayasacılık Sorunu ve Eski Rejimin Tasfiyesi Süreci”, 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları Bildiriler Kitabı (Kitabın içinde iki ayrı kongrenin tebliğleri vardır), (Yayına Hazırlayan: H. Aytuğ Tokur; İnceleyen: İzzet Öztoprak), ss. 229-243, Ankara, ATAM Yayınları, s. 241. Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanînin Türkiye Cumhuriyeti Memâliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun (3.3.1340 (1924), Düstur, T. 1, C. 5, s. 323 (668); **Kili/Gözübüyük**, s. 106 vd. **Yılmaz, Faruk** (2012) *Türk Anayasa Tarihi (1808-2010)*, İstanbul, İz Yayıncılık, s. 110.

¹⁰³ **Hoca Râsih Efendi** (2005) “İslam’da Hakimiyet ve Hükümetin Kuruluşu”, Hilafet Sevdası Karşısında Millî Hakimiyet Mücadelesi, (Hazırlayan: Mehmet Akif Tural), Ankara, ATAM Yayınları, s. 73 vd.

sonuna eklemiş olduğu “*Padişah ve halife, baskı ve zordan kurtulduğu zaman meclisin düzenleyeceği yasal ilkeler içinde durumunu alır*” şeklindeki ifadesi¹⁰⁴, millî iradenin ve bunun temsilcisi durumundaki Meclis’in artık ülkedeki güçlerin yerini belirleyici bir konuma geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu tespit tartışmaya hukukilik açısından son noktayı koymuştur. Ayrıca Atatürk aynı toplantıda, Millet Meclisi’nin denetleyici ve inceleyici bir Meclis-i Mebusan olmadığını; sadece kanun yapmakla değil, fiilen milletin mukadderatını gözetmekle sorumlu olduğunu belirtmiştir. Üstelik ona göre millet meclisi, halkın oy birliğine her güçten daha çok yetki veren İslâmiyet ilkelerine de uygundur. Bu nedenle bu Yüce Meclis, milletin tüm işlerine “..*doğrudan doğruya vâzülyed ...*” olmalıdır¹⁰⁵.

Böylece Mustafa Kemal Paşa, öncelikle tam bağımsızlığını tesise yönelmiş olan millî iradeyi yeni sistemin temeline yerleştirmiş ve yönetimin meşrûiyetinin kaynağı hâline getirmiştir. Bu yapılanlar, Türk milletinin kurtuluş mücadelesinde hukukiliğe ne kadar önem verildiğini göstermektedir. Büyük Millet Meclisi de millî mücadeledeki yeri, etki ve katkısının karşılığı olarak Mustafa Kemal Paşa’yı Meclis Başkanlığı’na seçmiştir. Ülkeyi bölünme ve çöküşten kurtarmak için bütün güçleri birleştirmek gerektiğini düşünen Atatürk’e göre bölünmeyi, ikiliği, ayrılmayı gerektiren hiçbir konuya takılıp kalmamak gerekmekteydi. Büyük Meclis’in ilk ve kalıcı görevi bu birleşmeyi sağlamak, sürdürmek ve bunun mekânı olmaktır.

Öte yandan Meclis’te alınan tüm kararların, tüm meclis üyeleri tarafından hep birlikte ifa edilmesi de pratik gerekçelerle mümkün değildir. Meclis kararlarının icrası için bazı üyelerin işleri yürütmeye memur kılınması gerekir. Bu durum millî hakimiyet ilkesine aykırı değildir, çünkü icra kudreti (yürütme erki) millî hâkimiyetin belli kişilere veya organa devri değil, fiilen kullanılması de-

¹⁰⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1920a: 32. <<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>> s.e.t. 7.8.2024, s. 9.

¹⁰⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 1, 24 Nisan 1336 (1920), C: 1, 2’nci inikat, 4. Celse, <<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>> s.e.t. 7.8.2024. **Özbudun** (1921) s. 5.

mektir. Yürütmeye dair tüm kararları meclisin tamamı imzalayamayacağına göre, meclis adına seçilecek bir kişi hükümet kararlarına imza koymaya yetkili kılınmalıdır. İcrâ organı için belirlenecek başkan, hükümetin diğer üyeleri gibi meclis önünde tüm sorumluluğu üstlenecektir.

Dönemin bu elverişsiz şartları içerisinde yine de kendi içinde tutarlı, yeterli ve akılcı bir idare şekli oluşturulduğu açıktır. Bundan sonra kalkıp da ayrıca bir “devlet başkanı/padişah kâimmakamı” gibi merciler oluşturmak idareyi bölmekten başka bir işe yaramaz. Fakat henüz padişahlığın ve halifeliğin kaldırılması telaffuz edilemediği için konuşmalarda, yapılan tüm bu işlerin padişahlığın da esaretten kurtarılmasına matuf olduğu belirtilmiştir¹⁰⁶. Saltanat taraftarı bazı üyeler, bir gün idarenin tekrar padişaha geri verileceğini düşündüklerinden yürütmeye dair işlerin meclis encümenlerince sürdürülmesinin uygun olduğunu kabul etmişler; saltanat yanlısı olmalarına rağmen diğer bazı vekiller ise, meclisin üstünlüğünü kabul ederek meclisin yetkilerini sınırlamamak gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Atatürk, millet hâkimiyetinin kullanılması yetkisinin de, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde olması gerektiğini düşünmüştür. Meclis bu yetkiyi de en güzel şekilde kullanmıştır¹⁰⁷.

Görüşmeler sonunda kabul edilen 7’nci maddede, “*Ahkâm-ı şer’iyyenin tenfizi, umum kavâninin vaz’ı, ta’dili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilâmı gibi hukuk-ı esâsiye Büyük Millet Meclisi’ne aittir...*”¹⁰⁸ hükmü getirilmiştir.

Millî irade vurgusu Kanun’un daha birinci maddesinde kendini göstermektedir. Birinci İnönü Zaferi’nden sonra kabul edilen 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun temel maddelerinden biri “*hâkimiyet bilâkayd ü şart millerindir*” ilkesini içermektedir¹⁰⁹. Bu hüküm egemenliğin padişahı veya başka bir

¹⁰⁶ Tanör, s. 234; R. Akın, s. 237.

¹⁰⁷ Uçar, Fuat (2019) “Birinci TBMM’nde Mustafa Kemal Paşa’nın Meclisi Açış Konuşmalarında “Millî İrade” Kavramı”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Y. 11, S. 31, ss. 709-738, s. 711, dpn. 1; Velidedeoğlu, s. 70.

¹⁰⁸ Tartışmalar için bkz. Özbudun (1921) s. 41 vd.

¹⁰⁹ Atatürk’ün dayandığı en güçlü muhakeme ve mantık, “*Ne kadar zengin ve rahat olursa olsun, bağımsızlıktan mahrum bir millet, medeni insanlık karşısında uşak olmaktan öteye gidemez... Hakika-*

kişi/aile veya toplulukta değil millette/mecliste olduğu hükme bağlamıştır¹¹⁰. Böylece millî egemenlik, sonraki anayasalarda da yerini alacak bir anayasal ilke hâline getirilmiştir.

Millî birliğin hiçbir şekilde bozulmaması için cumhurbaşkansız bir hükümetin kurulması, başkanın sadece yürütme işlerini koordine eden tam sorumlu bir yönetici konumunda olması düşünülmüştür. 1920-1921 yılları arasında üzerinde durulan asıl hususun, Meclis'te “müttekâsif” (yoğunlaşan) millî iradenin, vatanın kaderine fiilen el koyduğu ve bu konuda meclisin üstünde bir gücün olamayacağı gerçeğinin tüm zihinlere yerleştirilmesi olduğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin zaten bin bir güçle kendi elinde topladığı yasama ve yürütme erklerini ayırmakta aceleye gerek yoktur. Bu doğrultuda Meclis'ten görevlendirilecek bir heyetin hükümet işlerini yürütmesi, bu heyetin başkanının da meclis başkanı olması en doğru yoldur¹¹¹. İcrâ Vekilleri, Büyük Millet Meclisi

ten bu derekeye düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez”. Oysa ki, “... Türk'ün haysiyet ve izzetinefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır! Dolayısıyla ya istiklal ya ölüm! ... Bir an için, bu kararın tatbikatında muvaffakiyetsizliğe uğranılacağını farz edelim! Ne olacaktı? Esaret! Peki efendim, diğer kararlara boyun eğmek hâlinde netice bunun aynı değil miydi!” şeklinde özetlenebilir (Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, (2015) Nutuk, Kaynak Yayınları, Ankara, s. 75 <<https://dolmabahceokullari.com.tr/wp-content/uploads/2023/06/nutuk.pdf>>, s. 38-39, s.e.t. 19.05.2025.

¹¹⁰ Egemenliğin “kayıtsız şartsız” oluşu bu yetkiyi kullananların hukuk dışı uygulamalar yapabileceği anlamına gelmemektedir. Bu yetkinin millete ait olduğunu başka bir egemenlik odağı tarafından kullanılamayacağını anlatmaktadır. Türk milleti egemenliğini anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır. Kaynağını anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanılamaz. Devlet, sosyolojik bir varlık olan milletin hukuki ve siyasi teşkilatlanmasıyla ortaya çıkan yapıdır. 1961 ve 1982 Anayasaları egemenliği ve kullanılmasını eski geniş anlamından çıkararak hukukla kayıtlı bir yetki kabul etmiştir (Teziç, Erdoğan (2012) Anayasa Hukuku, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 14. Bası, İstanbul Beta Yayınları, s. 113-115). Ayrıca bkz. Başgil, s. 210 vd.

¹¹¹ “... Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından seçilen reis, bir seçim devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reisi'dir. Bu sıfatla Meclis namına imza koymaya ve Heyeti Vekile kararlarını tasdiğe selâhiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis seçerler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi, Vekiller Heyeti'nin de tabii reisi'dir” hükmü vardır (Atatürk (2021) s. 423). Başgil, s. 109; Tanör, s. 235; Turan, Şerafettin (1992) Türk Devrim Tarihi, C. 2, Ankara, Bilgi Yayınevi, s. 137 vd; R.Akın, s. 230; Esen, s. 97. Mustafa Kemal'in konuyla ilgili takririnin ayrıntılı değerlendirmesi için bkz. Tunaya (1958) s. 6-7.

si'nin kendi başkanı tarafından sunulan bir listeden ve kendi üyeleri arasından seçilecektir. İcra vekilleri kendi aralarından birini başvekil seçer. Burada meclis başkanının, hem meclisin hem de İcra vekilleri heyetinin başkanı olma durumu söz konusudur¹¹².

Millî iradeye dayalı olarak kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti bakımından, yukarıda açıklanan birlik düşüncesi temelinde, mecliste önceki Kanun-ı Esâsî'nin yürürlüğünü sürdürüp sürdürmediği gibi tartışmalı konulara hiç girilmemiştir. Meclisin, bu şekliyle ülkenin ve padişahın geleceğini belirleme hakkına sahip bir kurucu iktidar olduğu kabul edilmiştir.

1921 Anayasası yapılıncaya kadarki süreçte herkesin üzerinde anlaştığı ve sanki birer anayasal ilkeymiş gibi riayet ettiği ilke ve esasların yer aldığı bir metin vardır. Bu metin, Atatürk'ün 24 Nisan'da yapılan konuşmanın ışığında hazırlanan önerge metnidir. O dönemde bu önerge adeta bir "geçici anayasa" gibi kabul görmüş; temel ve değişmez ilkeler belirlemek sûretiyle yeni yapılacak anayasaya zemin ve dayanak hazırlamıştır. Önergede yer verilen temel ilke ve esaslar, meclisin üstünlüğü, hükümet kurmanın zorunluluğu, yönetimde çift başlılık yaratmamak için geçici bir padişah vekilliği gibi bir makam yaratılmaması ve bu yüzden başkansız bir yönetim/icra heyeti kurulması gerektiği¹¹³, meclisin seçtiği ve ona karşı sorumlu bir hükümet, meclis başkanının hükümetin de başı olması ve gerek hükümet gerekse meclis kararlarına imza koyma yetkisine sahip bulunması ile padişahın durumunun ileride, koşullar netleştğinde Meclis tarafından kanunla yeniden düzenlemesi şeklinde sıralanabilir¹¹⁴.

1876 Kanun-ı Esasisi'nde padişaha yürütme alanında tanınan geniş yetkilerin (KE m. 7) yeni meclis sisteminde padişaha verilmesi mümkün değildi. Muhalefete rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın Kanun-ı Esasi'den bağımsız olarak bir

¹¹² Başgil, s. 219.

¹¹³ Ayrıntı ve değerlendirme için bkz. Özbudun (1921) s. 67, 73.

¹¹⁴ Turan, s. 137-38, 253. "... Hâlbûki bir nokta-i vahdetde tevâzün etmeyen kuvvâ-yı devletin âheng-i mesâisini idâmeye dahi imkân yoktur..." (Şahinkaya, Serdar (2019) "Mustafa Kemâl Paşa'nın Halkçılık Programı (13 Eylül 1920)", Memleket, Siyaset Yönetim, S. 32, ss. 183-194, s. 188).

yürütme gücü teşkil edilmesi gerektiğini ortaya koyan fikri kabul görmüş, Meclis'in 25 Nisan'da aldığı 5 sayılı Karar ile “kuvve-i icraiyye teşkiline karar verilmiştir”. Yürütme heyeti ile ilgili ikinci adım, 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı “Büyük Millet Meclisi İcrâ Vekilleri'nin Sûret-i İntihâbına Dair Kanun” vasıtasıyla atılmış ve Muvakkat (Geçici) İcra Encümeni'nin geçiciliği, hukuken kalıcı hâle getirilmiştir¹¹⁵.

Sözü geçen Kanun ile ayrıca meclis hükümeti ve kuvvetler birliği sistemi yerleştirilmiştir (İcra Vekilleri Kanunu m. 2-4). Normal şartlar altında devlet başkanlığı makamının ihdâsı, yasama-yürütme dengesi ve devlet teşkilâtının birliğinin göstergesidir. Fakat ilk Meclis'in içine doğduğu şartlar düşünüldüğünde vekillerin bir kısmı meclis başkanının; bir kısmı yürütmenin başının etrafında toplanarak ayrışmaya neden olabilirdi. Bundan mümkün mertebe imtina edilmiştir. Nitekim meclisin yayınladığı beyanname de yer alan “*Emperyalist devletlerin devlet ve milletimizin hayatına açıkça kasdetmeleri neticesinde müdafaa-i meşrua için toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, şimdiye kadar muhtelif vesilelerle sarahaten veya zımnen ilan ettiği maksat ve meslekini bir kere daha bütün cihana arz için şu beyannameyi neşreylemeye lüzum görmüştür*” şeklindeki ifadeler meclisimizin, halkın kendisini yok etmek isteyen emperyalist güçlere karşı meşru müdafaa hakkını kullanmasına matuf olduğunu ortaya koymaktadır¹¹⁶.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1921 Anayasası'nın yapılmasının hemen öncesinde konuşulup tartışılan çok çeşitli konulardan en çok öne çıkanları; millî egemenlik, kuvvetler birliği, temel amaçlar, halkçılık programı¹¹⁷, temsilin temeli, saltanat ve hilafet sorunu, icra vekilleri heyetinin ve meclisin kuruluşu ile yetkileridir. Burada meclis, tüm yetkileri yasama ve yürütmeyi elinde bulundu-

¹¹⁵ Yürütme gücünün oluşturulması için bkz. **Özbudun** (1921) s. 9.

¹¹⁶ TBMM'nin Beyannamesi (ZC, C. 5, İ: 99, 18. 11. 1336, s. 368). **Özbudun** (1921) s. 25.

¹¹⁷ Halkçılık üzerine gündeme gelen tartışmaları Birinci TBMM öncesi ve sonrası dönemde olmak üzere ikiye ayırmak uygun olur. Halkçılığın sosyal ve siyasal düzeyde farklı şekillerde anlamlandırılması “ulusal bir bilinç” yarattığından halk egemenliğine dayanan bir yönetim biçimine zemin hazırlamıştır (Program için bkz. **Şahinkaya**, s. 187 vd.

ran tek güç ve organ konumundadır. Sistemde kuvvetler ve organlar ayrılığı yoktur. Nitekim tüm kanunların sonunda “*işbu kanunun icrasında Büyük Millet Meclisi memurdur*” ibaresinin oluşu güçler birliği esasının benimsendiğinin açık delilidir¹¹⁸.

İlk mecliste, İcra Vekilleri Heyeti belirlenir belirlenmez kurulan Kanun-ı Esâsî Encümeni'nin hazırladığı tasarı maksadı anlatmaya yetersiz olduğundan reddedilmiştir¹¹⁹. 18 Eylül'de *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu Lâyihası* oluşturularak mecliste okunmuştur. Bu lâyiha, daha önceden 13 Eylül 1920'de İcra Vekilleri Heyeti tarafından hazırlanmış, 18 Eylül tarihli meclis toplantısında okunan ve Atatürk tarafından meclise sunulan Halkçılık Programı¹²⁰ (beyanname) kaynak teşkil etmiştir. Bu programda “... *Gerek hukuk-i esâsiye kavâidine gerek târihteki emsâl-i adîdeye ve gerek zamânımızda aynı şerâit-i elîme içinde marûz-ı inhidâm kalmış olan milletlerin teşkil ettiği ibret-i müessireye nazaran memleketi inkisâm ve inhilâlden kurtarmak için derhâl kuvvâ-yı umûmiye-i milliyeyi esâslı teşkilât ile tevhîd etmekten başka çâre yoktur. Bunun şekli ne olmak lâzım gelir? İşte mesele buradadır. Gayr-ı meşrû ve gayr-ı mesûl kuvvetlerin tahakkümüyle kuvvâ-yı devleti tevhîd imkânı bulunsa dahî bunun temâdîsi kâbil olmadığını bilirsiniz...*” denilmektedir. Gayrimeşru ve sorumsuz güçlerin tahakküm kurmasıyla belki ilk başta devlet güçlerini birleştirmek mümkün olabilir gibi görünse de bunun sürdürülebilir olması mümkün değildir. 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu bu siyasi halkçılığı esas almıştır. Yeni anayasaya “*hâkimiyet bilî kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenidir*” hükmünün konulması bu yüzdendir¹²¹.

¹¹⁸ Sayılan tüm esaslar için bkz. **Şahinkaya**, s. 188.

¹¹⁹ **Tanör**, s. 247.

¹²⁰ Programın tam metni için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, C. 4, s. 102-103. Ayrıca bkz. **Çevik, Zeki** (2002) “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu”, İÜSBFD, S. 26, ss. 27-38, s. 29.

¹²¹ “Halkçılık Programı”nın aslı ve transkripsiyonu için bkz. **Şahinkaya**, s. 183-194. Ayrıca bkz. **Arar, İsmail** (1963) Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi, İstanbul, Baha Matbaası; **Hanioğlu**, s. 400.

Mustafa Kemal'in halkçılık anlayışı vatandaşlar arasında iş bölümü ve dayanışmayı öngören; milletin devlet hizmetlerinden eşit bir şekilde yararlanmasını sağlayan; toplumda hiç kimse, zümre ya da sınıfa ayrıcalık tanınmayan ve kanun önünde herkesi eşit kabul eden bir anlayıştır. Burada halk, tek ve eşit bir varlık olarak kabul edilmekte; toplumun ölçü ve temeli olarak ele alınmaktadır. Halk tabakası maddî ve manevî olarak yükseltilmek, çoğaltılmak, memlekete tam anlamıyla egemen kılınmak zorundadır. Mustafa Kemal Atatürk cumhuriyetin kurulduğu ilk günlerde önermeleri ile cumhuriyeti anlatan ve savunan sözlerinde cumhuriyet sözcüğü yerine halk yönetimi, halk hükümeti ve halkçılık ifadelerini kullanmayı tercih etmiş olabilir. Atatürk'e göre devrim, halk egemenliğini sağlamanın; halkın devletini kurmanın bir aracıdır¹²².

Hazırlanan bu kanun lâyihası bu konu üzerinde çalışmak üzere kurulan özel bir encümene (Encümen-i Mahsus) gönderilmiştir. Encümende metnin, meclisin işlevi ve ordunun konumunu içeren ilk dört maddesi ayrı bir beyanname olarak düzenlemiştir. Meclis bunu kabul ettikten sonra "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Beyannamesi*" başlığıyla yayınlamıştır¹²³. Sonunda Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 23 madde ve 1 ek maddeyle 20 Ocak 1921'de, meclisin 135'inci toplantısında kabul edilmiş ve 7 Şubat 1921'de Resmi Gazete'de yayımlanmıştır¹²⁴.

SONUÇ

Türk milletinin verdiği kurtuluş savaşına giden yolda daha en başından itibaren yerel ve genel kongrelerle gün yüzüne çıkan süreç dikkate alındığında, Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleştirilen mücadelede, millî birlik, milletin iradesi, meşruluk ve hukukilik temel ilkeler olmuştur. Bu kurtuluş hareketinin amacı doğrudan doğruya milletin iradesinin tezahür ettiği bir hukuk ve devlet düzeni kurmaktır. Bu sürecin sonunda kurulması amaçlanan yeni devlet düzeninin bir saltanat rejimi kurmaya matuf bulunmadığı; bir yabancı devletin çıkarı için ülkede gerçekleştirdiği bir operasyonun sonucu olmadığı; fiilî bir hareket

¹²² Arar, s. 10.

¹²³ Tanör, s. 248.

¹²⁴ Tanör, s. 247-248; Esen, s. 98.

teşkil etmediği veya devletsiz anarşist bir düzen/düzensizlikten çıkar devşirmek isteyenlerce gerçekleştirilen çete faaliyeti de olmadığı açıktır. Olaya, İstanbul'un işgaliyle, dağıtılan parlamentonun "hazır dağılmışken öyle kalsın, yeni liderle saltanat devam etsin" mantığıyla yaklaşılmaması bunun kanıtıdır. Sürecin sonunda kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi, seçimlerin ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yapılması anayasal ilkeler belirlenmesi Cumhuriyet rejiminin kalıcı olmasının istendiğinin diğer kanıtlarıdır. İşte bu özellikler, kendine yaraşır lideri önderliğinde Türk milletinin gerçekleştirdiği bu asil kurtuluş hareketini, her devirde, dünyadaki benzerlerinden çok ayrı bir yere koymayı gerektirmektedir. Dünya üzerinde günümüzde yaşanan gelişmeler değerlendirildiğinde, kendilerini bölüp parçalamak ve ele geçirmek isteyen güçlere karşı savaş veren bazı devletlerin mensuplarının, bu mücadelenin sonunda kurmaya çalıştıkları düzenlerin bir millet, irade, egemenlik, meclis ve bağımsızlık gibi temel ilke ve amaçlardan yoksun olduğu görülmektedir. O nedenle başta millî egemenlik olmak üzere millî birlik ve bütünlük temelinde millî irade ve tam bağımsızlık ilkelerinin, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ve Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte bütün bir devlet ve hukuk sistemini şekillendiren temel ilkeler olarak kabul edilmesi Türk hukuk ve siyaset tarihi bakımından çok değerlidir.

Türklerin tarih sahnesine çıktıkları devirlerden itibaren mevcut olan fakat sürekli görünür, talep edilir veya dile getirilir hâlde bulunmayan bu çekirdek kavramlar çeşitli devlet ve/veya hükümet rejimlerinin benimsendiği tarihî süreçlerde halkın içinden çıkan temsilciler ile aydınlar tarafından dile getirilmiş, anayasa ve idare hukukunun tanzim edilmesinde idarenin düzeltilmesinde önemli mihenk taşları olmuştur. Türk tarihinde millî iradenin ortaya çıkarak idarecilere yön çizmesi, Mütareke döneminin olumsuz şartları zorunlu fakat uygun bir ortam oluşturmıştır. Tarihte fetihlerle ülkesini giderek genişleten Osmanlı Devleti'nin son dönem yöneticilerinin, kısır çıkar çekişmeleri yüzünden yabancı devletlerin himaye ve manda siyasetleri karşısında tercih ettikleri teslimiyetçi tavır, millette uzun süren bir memnuniyetsizlik uyandırmıştır.

Makalemizde sürecin yanı sıra millet iradesinden ne kastedildiği; bunun, seçimlerde daha çok oy alan partinin ideolojisi/icraatları anlamında çoğunluğun

tahakkümü olmadığı, tarihi bağlamında açıklanmak istenmiştir. Çalışmamız bir Siyaset Bilimi çalışması olmadığından siyasete ilişkin konular bu makalenin kapsamı dışında kalmakla birlikte Türk Anayasa Hukuku'nun tarihi ile ilgili böyle bir araştırmada siyasî konuların tamamen dışta bırakılması da düşünülemez. O nedenle yeni geldikçe kısa da olsa seçimlerle ilgili bazı hususlara değinmek zarureti hâsıl olmuştur. Ancak Türk Hukuk Tarihi'ne dair bu araştırmada asıl üzerinde durulmak istenen husus, inceden padişahlık düzeninin kurumlarının arkasında olan Türk milletinin iradesinin 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin yanında yer almaya başladığı sürecin değerlendirilmesidir.

En demokratik sistemler, en yeni tarihli sistemler değildir. 1921 anayasasını hazırlayan meclisteki farklı kimlik, kişilik, kültür ve görüşteki vekillerin her birinin görüşüne saygı duyulması, sözlerinin dinlenilmesi karar alma sürecine katkılarının değerli olduğunun hissettirilmesi bu kanaatimizi güçlendiren olaylardır. Neticede en demokratik rejimler, toplumun en azınlıkta kalan siyasi görüşlerine sahip kesimlerinin dahi parlamentoda temsil edildiği ve kararlara katkılarının önemsendiği sistemlerdir. Türk hukuk tarihinde millî birlik temelinde, millî iradeye bağlı bir millî egemenlik anlayışının hukukî metinlerde yer almasının iki örneği 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun 1'inci maddesi ile 1924 Anayasası'nın 3'üncü maddesinde görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Ahmet** (1927) Ankara Hukuk Mektebi İkinci Sınıf Hukuk-ı Esasiye (1-2) Notları (Osmanlı Türkçesi Metin), İstanbul Kader Matbaası.
- Ağaoğlu, Ahmed Beğ** (2017) “Tarihî Celse”, Millî Hakimiyet ve Hilafet, Numero: 2, (Haz. Erol Kılınç), İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Ağaoğlu, Samet** (2021) Kuvayı Milliye Ruhu “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi”, 3. Baskı, İstanbul, YKY.
- Akın, Rıdvan** (2011) “Millî Mücadelede İki Anayasacılık Sorunu ve Eski Rejimin Tasfiyesi Süreci”, 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları Bildiriler Kitabı (Kitabın içinde iki ayrı kongrenin tebliğleri vardır), (Yayına Hazırlayan: H. Aytuğ Tokur; İnceleyen: İzzet Öztoprak), ss. 229-243, Ankara, ATAM Yayınları.
- Akıldız, Ali** (2003) “Meclis-i Mebusan” maddesi, DİA, C. 28, ss. 245-247, Ankara, İSAM Yayınları.
- Akılmaz, Gül** (1999) “Osmanlı Devleti’nde Egemenlik Kavramının Gelişimi”, SÜHFD, C. 7, S. 1-2, ss. 129-159.
- Arar, İsmail** (1963) Atatürk’ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi, İstanbul Baha Matbaası.
- Arsal, Sadri Maksudi** (2014) Türk Tarihi ve Hukuk, Ankara, TTK Yayınları.
- Atakan, Arda** (2007) “Millî İrade Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, MÜHF-HAD, C. 13, S. 3-4, ss. 39-82.
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal** (2015) Nutuk, Ankara, Kaynak Yayınları, s. 75 vd, <<https://dolmabahceokullari.com.tr/wp-content/uploads/2023/06/nutuk.pdf>> s.e.t. 13.12.2024.
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal** (2021) Nutuk, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Atatürk, Mustafa Kemal** (1997) Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. I-III, 5. Baskı, Ankara, TTK Basımevi.
- Atatürk, Mustafa Kemal** (1957) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Y. 6, S. 22, Aralık, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_22.pdf> s.e.t. 16.03.2025.
- Aybay, Rona** (1985) “Anayasal Metinlerde Egemenlik”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Başgil, Ali Fuad** (2019) Esas Teşkilat Hukuku, Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri, (Baha Matbaası, İstanbul 1960 Tarihli Basıdan Tıpkıbasım), İstanbul, Yağmur Yayınevi.

- Batmaz, N. Yücel** (2018) “Türklerde Devlet Anlayışı”, Türk İslam Tarihinde Yönetim Uygulamaları, (Ed. Murat Akçakaya), Gazi Kitabevi, Ankara, ss. 3-64.
- Baykal, Bekir Sıtkı** (2020) Heyet-i Temsiliye Kararları, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayur, Yusuf Hikmet** (1973) Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Berkes, Niyazi** (2011) (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), Türkiye’de Çağdaşlaşma, 16. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Bozkurt, Adurrahman** (2014) İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi, Ankara, ATAM Yayınları.
- Çelebi, Mevlüt** (2015) Ahenk ve Halk Gazetelerinde İşgal Hatıraları (1919-1922), Ankara, ATAM Yayınları.
- Çevik, Zeki** (2002) “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, İÜSBFD, S. 26, Mart, ss. 27-38, <<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/5521>> s.e.t. 1.01.2025.
- Danişmend, İsmail Hami** (2021) Garp Membalarına Göre Eski Türk Demokrasisi, 2. Baskı, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Demirel, Ahmet** (1994) Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Demirel, Ahmet** (2010) İlk Meclisin Vekilleri (Milli Mücadele Döneminde Seçimler), İstanbul, İletişim Yayıncılık.
- Düstur*, T. 1, C. 4, s. 4-20.
- Düstur*, T. 1, C. 5, s. 323 (668).
- Düstur*, T. 3, C. 1, s. 16.
- Düstur*, T. 3, C. 1, s. 10.
- Düstur*, T. 3, C. 1, s. 48.
- Düstur*, T. 3, C. 3, s. 149.
- Düstur*, T. 3, C. 3, s. 152-153.
- Düstur*, T. 3, C. 3, Mayıs 1338, no. 1576, s. 818.
- Düstur*, T. 3, C. 3, Teşrinisânî, 1338, no. 2032, s. 167-168.
- Düstur*, T. 3, C. 5, s. 576 (1019).
- Ertan Veli** (1992) “Börekçi, Rifat”, DİA, C. 6, İstanbul, İSAM Yayınları.

- Esen, Atakan** (2023) “Siperden Kürsüye: Birinci Meclisin Asker Milletvekilleri ve Meclisteki Bazı Temel Tartışmalar Üzerinden Siyasal Alandaki Etkinliklerine İlişkin Değerlendirme”, TBMM’nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu, ATAM Yayınları, C. 1, ss. 87-126.
- Frey, Frederick W** (1965) *The Turkish Political Elite*, Cambridge Mass. M.I.T. Press.
- Geçikli, Recep Murat-Koçak, Doğan** (2022) “TBMM’nin Açılış Sürecinde Siyasi Yapılanma (Mart-Mayıs 1920)”, *Journal of Literature and Humanities*, S. 68, s. 111-119 (doi: 10.5152/AUJFL.2022.923891), <<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1931002>> s.e.t. 29.07.2024.
- Gözler, Kemal** (2008) *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 5. Baskı, Bursa, Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Güneş, İhsan** (2017) *Atatürk Dönemi Türkiye’sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güneş, İhsan** (1997) *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Y. 6, S. 22, Aralık 1957.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Y. 1, S. 1, Eylül 1952, s. 3, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_1.pdf> s.e.t. 11.08.2024.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Y. 1, S. 22, Eylül 1952, Vesika No: 575, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_22.pdf> s.e.t. 11.08.2024.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S. 22, Harbiye Nezareti Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Tercüme Şubesi-No: 103, Vesika no: 557, https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_22.pdf s.e.t. 11.08.2024.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Y. 4, Eylül 1955, S. 13, Vesika No: 337 <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_13.pdf> s.e.t. 23.05.2025.
- <https://kho.msu.edu.tr/hakkinda/harbiyeli_ataturk/nutuk/6/28.html> s.e.t. 13.08.2024.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Y. 4, Eylül 1955, S. 13, Vesika No: 338, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_13.pdf> s.e.t. 14.08.2024.
- Vesika No: 580, s. 1, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_23.pdf> s.e.t. 12.08.2024.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Y. 6, S. 22, (E.U Basımevi), Ankara Aralık-1957, Vesika No: 566, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_22.pdf> s.e.t. 16.03.2025.

Tarih: 17/3/36 Vesika no: 566, 567, 568, <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/ATBD_22.pdf> s.e.t. 12.08.2024.

İğdemir, Uluğ (1999) Sivas Kongresi Tutanakları, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnalçık, Halil (2022) Milli Mücadele Tarihi (1908-1923), İstanbul, Kronik Yayınları.

İnan, Afet (2020) Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, 6. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnan Afet (2022) Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, “İstiklal Savaşımızda Manevi Kuvvetin Rolü”, (Yeni baskıyı hazırlayan: Arı İnan), 25. Bası, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.

Karaca, Taha Niyazi (2024) Meclis-i Mebusan’dan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Geçiş Süreci’nde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri, Ankara, TTK Yayınları.

Karatekin, Enver (1973) Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi, İstanbul, Sinan Yayınları.

Kayalı, Hasan (1995) “Elections in the Ottoman Empire 1876-1919” International Journal of Middle East Studies, Vol. 27, No. 3, pp. 265-286 Published by: Cambridge University Press Stable URL: <<http://www.jstor.org/stable/176251>>, s. 271, [https://psi203.cankaya.edu.tr/uploads/files/Kayali,%20Elections%20in%20the%20Ottoman%20Empire%20\(1995\).pdf](https://psi203.cankaya.edu.tr/uploads/files/Kayali,%20Elections%20in%20the%20Ottoman%20Empire%20(1995).pdf)> s.e.t. 19.05.2025.

Millî Hâkimiyet ve Hilafet (2017) (Haz. **Kılınç, Erol**), İstanbul, Ötüken Yayınları.

Kili, Suna-Gözübüyük, A. Şeref (1985) Türk Anayasa Metinleri “Senedi İttifaktan Günüme”, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Küçük, Cevdet (2020) “Millî Mücadele”, DİA, C. 30, Ankara, ss. 76-83, İSAM Yayınları.

Millî Mücadele ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar (1957) C. 1, (Haz. K. **Arıburnu**), Ankara.

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Fon: 110-9-1-11, Kutu: 33, Gömlek: 0, Sıra: 10.

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Fon: 110-9-1-11, Kutu: 22, Gömlek: 0, Sıra: 70.

Nadi, Yunus (1955) Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı ve İsyanlar, İstanbul, Sel Yayınları.

Okandan, Recai Galip (1947) Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri, İstanbul, İÜ Yayınları.

- Olgun, Kenan** (2011) “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, C. 27, S. 79, ss. 1-36, s. 8 <<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/44070/543003>> s.e.t. 24.03.2025.
- Ögel, Bahaeddin** (1982) Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar), Ankara, Başbakanlık Basımevi.
- Özalp, Kâzım** (2020) Millî Mücadele 1911-922 I-II, 5. Baskı, Ankara, TTK Yayınları.
- Özgül, M. Cemil** (1989) Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’daki Çalışmaları, Ankara, ATAM Yayınları.
- Özbudun, Ergun** (2021) 1921 Anayasası, 3. Baskı, Ankara, ATAM Yayınları.
- Özbudun, Ergun** Constitutional Law, Chapter 2, <<https://cdn.istanbul.edu.tr/statics/hukuk.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2014/03/Constitutional-Law-Ergun-Ozbudun.pdf>> s.e.t. 25.03.2025.
- Özdemir, Mehmet** (2000) “İstanbul’un İşgalini Takip Eden Dönemde Türk Milletinin Egemenlik Haklarını Ele Almasına Yönelik Çalışmalar”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 16, S. 46, ss. 89-116.
- Özdemir, Hikmet** (2019) Savaşta ve Barışta Kemal Atatürk, 3. Baskı, İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık.
- Özdemir, Hikmet** (2010) Amasya Belgelerini yeniden Okumak, Ankara ATAM Yayınları.
- Özkaya, Yücel** (1994) “İstanbul’un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul’dan Ankara’ya Kaçış Olayı”, Uluslararası Atatürk Sempozyumu (21-23 Eylül 1987), Ankara, ATAM Yayınları.
- Pınar, Mehmet** (2021) “Millî Egemenlik Bağlamında Edirne Milletvekili Şeref Aykut’un Parlamento Faaliyetleri ve Yahudilere Yaklaşımı”, 100. Yılı TBMM’nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı’dan Cumhuriyete Türkiye’de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu, C. 1, Ankara, ATAM Yayınları.
- Sancaktar, Fatih Mehmet** (2021) Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923), İstanbul, Tarih Araştırmaları Ötügen Yayınları.
- Selek, Sabahattin** (1987) Anadolu İhtilali, C. 1, İstanbul, Kastaş Yayınları.
- Stasavage, David** (2022) Demokrasinin Gerilemesi ve Yükselişi, Antik Dönemden Günümüze Uzanan Küresel Bir Tarih, (Çev. Selim Sezer), İstanbul, Epsilon Yayınları.
- Şahinkaya, Serdar** (2019) “Mustafa Kemâl Paşa’nın Halkçılık Programı (13 Eylül 1920)”, Memleket, Siyaset Yönetim, S. 32, ss. 183-194, <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1670426>> s.e.t. 20.08.2024.

- Şimşir, Bilal N.** (1985) *Malta Sürgünleri*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- TBMMZC, D.1, İS. 1, 2. İ (24 Nisan 1920) C. I.
- Tanör, Bülent** (2021) *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 35. Baskı, İstanbul, YKY Cogito.
- Teziç, Erdoğan** (2012) *Anayasa Hukuku, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 14. Bası*, İstanbul, Beta Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer** (1998) *Hürriyet'in İlânı, İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı.
- Tunaya, Tarık Zafer** (1952) *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, İÜ Basım Evi.
- Tunaya, Tarık Zafer** (1956) "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş", (Ord. Prof. Muammer Rasit Seviğ'e Armağan'dan Ayırılı Bası, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer** (1958) "TBMM Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", İÜHFİM, C. XXIII, S. 3-4, Ayrıbasım, İsmail Akgün Matbaası.
- Tunaya, Tarık Zafer** (1982) "Mütareke Döneminin Nesnel Koşulları", Ü.Y Doğanay'ın Anısına Armağan, İÜSBF Yayınları, ss. 383-412.
- Tunaya, Tarık Zafer** (2009) *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Kanun-ı Esâsi ve Meşrutiyet Dönemi*, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer** (2003) *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk*, İkinci Kitap, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hoca Râsih Efendi** (2005) "İslâm'da Hakimiyet ve Hükümetin Kuruluşu", (Hilafet Sevdası Karşısında Millî Hakimiyet Mücadelesi, (Yayına Hazırlayan: Mehmet Akif Tural), Ankara, ATAM Yayınları.
- Turan, Şerafettin** (1992) *Türk Devrim Tarihi*, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Uçar, Fuat** (2019) "Birinci TBMM'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Meclisi Açış Konuşmalarında "Millî İrade" Kavramı", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 11, Sayı: 31, Mart, ss. 709-738.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet** (1999) *İlk Meclis, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık*, İstanbul.
- Yakut, Esra** (2020) *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye, Maarif ve Hilafet (1918-1922)*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Yılmaz, Faruk** (2012) *Türk Anayasa Tarihi (1808-2010)*, İstanbul, İz Yayıncılık.

Yurtseven, Yılmaz (2007) “Osmanlı Devleti’nde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri”, EÜHFD, C. 2, S. 1-2, ss. 337-400.

Yurtseven, Yılmaz- Adagideli, Hüseyin Ömer (2024) “Darü’l-Hikmeti’l-İslamiye ve Üyelerinin Ahlak Konusunda Kaleme Aldığı Makaleler”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, S. 60, Ekim, ss. 213-240, <<https://doi.org/10.54049/taad.1572886>> s.e.t. 24.12.2024.

Elektronik Kaynaklar

<<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/malta-surgunleri/>> s.e.t. 10.05.2025.

<<https://www.turk.org.au/milli-mucadelede-zararli-dernekler-ve-isyanlar/>> s.e.t. 15.08.2024.

<<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sait-molla/>> s.e.t. 10.05.2025.

<<https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/ingiliz-belgelerinde-i-istanbulun-iskali-16-mart-1920/>> s.e.t. 16.03.2025.

<<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mondros-mutarekesi/>> s.e.t. 16.03.2025.